

371.3
Կ-82

СИГНАЛЬНЫЙ
ЭКВЕМЕТР

Կ

ՆՅՈՒԹԵՐ ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ
ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Յերրորդ դասարան

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ
ԹՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԽՍՀՄ ԺՈՂ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ
ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԳ-ՅԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

371.3
Կ-82

Ժողովածուն կազմել է Հայկական
ԽՍՀ Լուսժողկոմատի Դպրոցական
կաթինտը: մեքողիստներ՝ Ա. Սար-
գրսյանի (հայոց լեզու), Ս. Զիչակ-
յանի (բնագիտություն) և Լ. Զալ-
թիկյանի (քվարանություն) մասնակ-
ցությամբ: Տպագրված են մի քանի
ստաջավոր ուսուցիչների դասեր:
Սյո դասերն ունեն հետաքրքիր և ու-
սանելի մտնետներ, վարոնք պետք է
նգտագործվեն ուսուցիչների կողմից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ն. ՄԱԶՄԱՆՅԱՆ— «Մի դեպք կամուրջի վրա»:
2. Մ. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ— Բազմանիշ քվերի բանավոր և գրավոր քվարկումը:
3. Մ. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ— Բանավոր արագ հաշիվ— բազմապատկում 100-ով
և 50-ով:
4. Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ— № 8 խնդրի լուծումը:
5. Ա.Վ. ՃՈՒՂՈՒՐՅԱՆ— Ստորերկրյա և մակերեսային ջրեր:
6. Գ. ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ— Իշխան Իգորը, Իշխանուհի Ոլգան և Իշխան
Սվյատոսլավը:
7. Ա. ԱՐԱԶՅԱՆ— Բնագիտության դասեր («Ներածություն», «Հողը»):
8. Ա. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ— Ինչպես սկսել նոտագրության ուսուցումը:

Խմբագիր՝ Ս. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր՝ Հ. ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Սրբագրիչ՝ Հ. ՄԱՅԻԼՅԱՆ
Կանտրոլ սրբագրիչ՝ Վ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Պատվեր № 535, Տիրած 2000 Գլավիտի լիագոր՝ Վ.—2184

ՀԽՍՀ ԺՈՂԿՈՄՍԵՈՐԸԻՆ ԿԻՑ «ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀՐԱՏ-ՏՊԱՐԱՆ

ՆԱԶԻԿ ՄԱՇՄԱՆՅԱՆ

Կրուպակայայի անվան միջ-
նակարգ դպրոցի 3-րդ դաս-
արանի դասատու

Հ Ա Յ Ո Ց Լ Ե Ձ Ո Ւ

Թեմա— «Մի դեպք կամուրջի վրա»:

Դասի նպատակը— Դաստիարակել խորհրդային հայրենասիրութեան դրացմունքը: Սովորեցնել կարգալ հողվածը և պատմել բովանդակու-
թյունը:

Դասի պլանը— 1. Անցած նյութի կրկնումը.

ա) Կարգալ «Բուդյոնին սպիտակ-
ների մոտ»:

բ) Պահանջել «խուսափել, ծուղակ,
վողջ, անհայտացավ, դիմադրեցին» բառերի բացատրությունը.

գ) Պատմել հողվածի բովանդակու-
թյունը:

2. Նոր դաս «Մի դեպք կամուրջի վրա».

ա) Ուսուցչի կարգալը.

բ) Բացատրել «Հետապնդել, հե-
տամուտ», բառերը.

գ) Աշակերտների կարգալը.

դ) Հողվածի բովանդակությունը պարզաբանումը:

3. Տնային աշխատանքի հանձնա-
բարումը:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՑՔԸ

Դասը սկսվում է նախորդ դասին արված առաջադրանքի ստուգումով:

«Բուդյոնին սպիտակների մոտ» հողվածը կարդում են 5-6 աշակերտ: Յուրաքանչյուր պարբերությունից հետո, դասատուն պահանջում է բա-
ռերի բացատրություն (խուսափել, ծուղակ, անհայտացավ, իրենց գլուխն են դոփում, վողջ-վողջ գերի վերցնել, ձեռքիցս դուրս պրծավ, անհայտա-
ցվել, դիմադրեցին և այլն):

Կարգալու ընթացքում դասատուն ուղղում է սխալները:

Ամբողջ հողվածը կարդում են յե-
րեք անգամ, այնուհետև հողվածի բովանդակությունը վերապատմվում է հարցերով:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ինչո՞ւ Բուդյոնին չխուսափեց թշնամուն հանդիպելուց:
— Ի՞նչ միջոցի դիմեց:
— Ինչո՞ւ դիմեց հնարազրույթյան:
— Սպիտակներն ինչո՞ւ չփոթվե-
ցին:

— Սպիտակներն ինչո՞ւ չկասկածե-
ցին, վոր իրենց հետ խոսողը Բուդ-
յոնին է:

— Այս հանդիպումն ի՞նչ հետևանք
ունեցավ:

— Ի՞նչ արեց Բուդյոնին:

Այդ հարցերի պատասխանները ստանալուց հետո, հողվածի բովան-
դակությունը պատմում են յերկու աշակերտ և անցնում հողվածի վեր-
լուծությունը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ինչո՞ւմն է կայա-
նում Բուդյոնինու հնարազրույթյու-
նը:

ՏՈՒԻԿ— Բուդյոնին ասում է.

«Այո, այս ձին յես եմ խել կարմիր-
ներից»:

ԵՄԻԼ— Մի այլ տեղ ասում է.

«Յես ել եմ ճանաչում Բուդյոնինուն.
մի անգամ ուզում էյի դերի վերցնել,
ձեռքիցս դուրս պրծավ»:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ընթրիքի ժամանակ սպիտակներն ինչպե՞ս էյին իրենց գլուխը դոփում:

ՀՆՆՐԻԿ— Բուդյոնինուն ճանաչում

ենք, ձին ել է ծանոթ, վոր հանդի-
պենք վողջ-վողջ կբանենք:

ՅԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այս հողվածում Բուդյոնին ինչպե՞ս է նկարագրված, ի՞նչպիսի մարտիկ է:

ՅՈՒՐԻԿ— Անվախ.

ՌՈՒՄՍ— Նիզախ.

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ ասացե՛ք, այդ-
պիսի անվախ, խիզախ, հնարազեռ անձնակեր ուրիշ մարտիկների անուն-
ներ:

ՍՊԱՐՏԱԿ— Ընկեր ՍՍԱԼԻՆԸ.

ՆՈՐԱ— Ընկեր ՎՈՐՈՇԻԼՈՎԸ.

ԺՈՐԺԻՆԱ— Ընկեր ՅՐՈՒՆՁԵՆ.

ԺՈՐԱ— Ընկեր ՉՍՊՍՅԵՎԸ.

ՍՏՅՈՊԱ— Ընկեր ՇՁՈՐՍԸ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ինչո՞ւ համար էյին
կովում նրանք:

ԳՈՒՐԳԵՆ— Նրանք կովում էյին
հայրենիքի ազատություն համար:

ՄՈՒՍԱՆՆԱ— Հայրենիքի սիրո
համար ամեն միջոց դործ էյին դը-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այո, յերեխաներ.
դրանք մեր հայրենիքի հերոսներն են,
վորոնք միշտ կովել են մեր հայ-
րենիքի և ժողովրդի ազատության
համար:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, հերոս
մարտիկների շարքում դուք հիշեցիք
Շչորսին: Նիկոլայ Շչորսը յեղել է
անձնակեր մարտիկ, նա յեղել է խի-
զախ, անձնակեր հերոս: Նիկոլայ
Շչորսին անվանում են Ուկրաինական
Չապան:

Քաղաքացիական կռիվների ժամա-
նակ Շչորսը սրայքարում էր սպիտակ
գվարդիականների դեմ, գերմանա-
կան բուրժուանների դեմ: Լսե՛ք,
կարդում եմ մի հողված Շչորսի
կյանքից:

(Ուսուցիչը կարդում է «Մի դեպք
կամուրջի վրա». աշակերտների դըր-
բերը փակված են):

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, այս
մուրջն այրեցին:

հողվածի վո՞ր մասը հավանեցիք:
(Կարդում է, ապա հարցն ուղղում
է դասարանին):

ԵՄՄԱ— Յես հավանեցի այն մա-
սը, վոր Շչորսը և իր ընկերները
բոցավառվող կրակի միջից նետվում
են դեպի գետի մյուս ափը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխանե՛ր, ահա
դիտեցեք բոցավառվող կամուրջի նկա-
րը (ցույց է տալիս մեծադիր նկա-
րը):

— Բացե՛ք դասագրքերը:— Կարգա՛,
Սուսաննա: (Կարդում է ամբողջը):
Կարգա Տոլիկ: (Դասատուն Տոլիկի
կարգալու ժամանակ տալիս է բա-
ռերի բացատրություն.— հետապն-
դել— նշանակում է հետամուտ լինել,
հետամուտը— նշանակում է հալածել,
մազ եր մնացել, այսինքն զիչ եր
մնացել: Ամբողջ հողվածը կարդում
են յերբորդ անգամ):

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում ա-
սել, հողվածի վերջում քաջ մար-
տիկների մասին ի՞նչ է ասված:

ԼՆՆԱ— Հողվածի վերջում քաջ
մարտիկների մասին ասված է, վոր
քաջ մարտիկները մահից չեն վախե-
նում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ արեց Շչորսը իր մարտիկներին հետ միասին:

ԵՄԻԼ— Յերբ կամուրջը բոցավառվում էր, Շչորսն իր մարտիկներին հետ միասին սլացավ դեպի գետը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերբ կարմիր բանակայինները տեսան բոցավառվող կամուրջն, ի՞նչ արին:

ԳՈՀԱՐ— Կարմիր բանակայինները կանգ առան և առաջ շարժվեցին:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ էլին ասում սպիտակները հեռվից:

ՄԱՐՏՈՒՆԻ— Սպիտակները հեռվից հեզնանքով ասում էլին. «Ուշացել էք, էլ մեզ չե՛ք հասնի»:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ արեց Շչորսը:

ՌԻՄԱ— Շչորսը բղավեց. «Վախկոտները թող մնան այստեղ, իսկ քաջերը թող հետևեն ինձ»:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Հետո՞:

ՏՈՒԻԿ— Շչորսը թռավ իր ձին և նետվեց դեպի կրակը, իսկ մարտիկները ուռտա կանչեցին և հետևեցին խիզախ հրամանատարին:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ յեղավ վերջում:

ԵՄԻԼ— Քաջ մարտիկները բոցավառվող կրակի միջից նետվեցին դեպի գետի մյուս ափը և սպիտակ դվարդիականներին գերի վերցրին:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ կարող է պատմել այս հողվածքը: (Պատմում են յերկու աչակերտ՝ Ռուբրիկը և Ստյոպանը):

Դասատուն հարցերի ոգնությունը հողվածից հանում է յեզրակացություն:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այս հողվածում Շչորսը ինչպե՞ս է նկարագրված, ինչպիսի՞ մարտիկ է:

ՍՈՒՍԱՆՆԱ— Քաջ մարտիկ է:

ԵՄՄԱ— Շչորսն անվախ է:

ՅՈՒՐԻԿ— Շչորսը խիզախ է:

ՍԼՅՐԵԴ— Շչորսը մահից չի վախենում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերբխանե՛ր, Շչորսի վո՞ր արտահայտությունն էք հավանում:

ԳՈՒՐԳԵՆ— «Վախկոտները թող մնան այստեղ, իսկ քաջերը թող հետևեն ինձ»:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերբխանե՛ր, մեզ մոտ Խորհուրդային Միության մեջ ապրում են յերջանիկ մարդիկ, մեր հայրենիքը հզոր է, անպարտ. հարուստ է և յերջանիկ: Խիզախ ու անպարտելի յեն մեր յերկրի հերոսները, վորոնք իրենց կյանքը նվիրում են մեր հայրենիքին:

Ամեն տեղ, մեր յերկրի բոլոր քաղաքներում ու գյուղերում հիշում են Նիկոլայ Շչորսին, խիզախ, կարմիր հրամանատարին: Շչորսի մասին զրբեր են տպվում, վրասանավորներ ու յերգեր են հյուսվում և մենք սիրով ու առանձին հետաքրքրություններ ենք կարդում այդ զրբերն ու վրասանավորները: Ծառայավ կենո նկար է «Շչորսը»:

— Մենք ուսումնասիրելով Շչորսի կյանքը, ի՞նչ կասենք, ի՞նչ ցանկանանք:

ՀՆՆՐԻԿ— Կցանկանանք լինել Շչորսի նման քաջ:

ՍՈՒՐԻԿ— Լինել Շչորսի նման անվախ:

ԿԻՄԱ— Լինել Շչորսի նման խիզախ:

ՍՏՅՈՊԱ— Լինել Շչորսի նման անձնագուհ. մեր կյանքը նվիրել սոցիալիստական հայրենիքին:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերբխանե՛ր, բաց արեք ձեր օրագրերը և նշանակեցե՛ք տա՛ն աշխատանքը: Մովորել՝ «Մի դեպք կամուրջի վրա» հողվածք կարդալ և պատմել (եջ 131): Արտագրում էք ձեր հավանած կտորը. նկարե՛ք ձեր հավանած պատկերը:

ԹՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ
Լենինականի № 4 վոչ լրիվ
միջնակարգ դպրոցի վաստակավոր ուսուցչուհի

ԲԱԶՄԱՆԻՇ ԹՎԵՐԻ ԲԱՆԱՎՈՐ ԹՎԱՐԿՈՒՄԸ

ԹԵՄԱ— Բազմանիշ թվերի բանավոր և գրավոր թվարկումը (ներառյալ միլիոնների դասը):

ԴԻԴԱԿՏԻԿ ՆՅՈՒԹԵՐ— Դասարանական համրիչ, արակ, շարժական թվանշաններ:

- 1. Անցածի կրկնություն— 15 րոպե.
- 2. Նոր դասի բացատրություն— 15 րոպե.
- 3. Աչակերտների ինքնուրույն աշխատանք ուսուցչի ղեկավարությամբ— 12 րոպե.
- 4. Տնային աշխատանք— 3 րոպե:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՅԻՆ

Աչակերտները յերկրորդ դասարանում արդեն անցել են բանավոր և գրավոր թվարկումը 1000-ի սահմանում, նրանք կարողանում են գրել և կարդալ յեռանիշ թվերը, ծանոթ են ի դասի կարգերի հետ, կարող են յեռանիշ թվերը բաժանել կարգերի: Աչակերտների հետագա գիտելիքները պետք է ամբողջովին հենվեն ձեռք բերած այս ունակությունների վրա: Այս նպատակով դասն սկսում էմ անցածի վրկնությունը և խորացմամբ:

Աչակերտներից մի քանիսին կանչում էմ համրիչի մոտ և առաջարկում զցել համրիչի վրա մի

քանի յեռանիշ և քառանիշ թվեր: Սկզբում թեքադրում էմ այնպիսի թվեր, վորտեղ լրիվ են կարգերը, որինակ՝ 475, 596, 1943 և այլն, հետո տալիս էմ ավելի բարդ թվեր՝ 5043, 3706, 8007 և այլն, վորտեղ պակասում է այս կամ այն կարգը:

Աչակերտները զցում են համրիչի վրա թեքադրած թվերը (դժվարանալու դեպքում ոգնում էմ նըրանց), ապա կարդում են համրիչի վրա ստացված թվերը, իսկ հետո մի քանիսը հերթով գրում են այդ թվերը գրատախտակի վրա: Այնուհետև հարց ու պատասխանի միջոցով կրկնում ենք համրիչի վոր ձողիկի վրա պետք է զցել միավորները, տասնավորները, հարյուրավորները, հազարավորները, կրկնում ենք թվերի կարգերի մասին, ցույց տալով համրիչի և գրատախտակի վրա և վարժությունների միջոցով վերջնականապես ամբացնում աչակերտների հիշողությունը մեջ այն, վոր վորեկ կարգի բացակայության դեպքում պետք է զըրել 0:

Այնուհետև անցնում էմ նոր դասի բացատրությանը: Այստեղ դասարանական համրիչի հետ միասին լայն ոգտադարձում էմ արբա՛լը, վորը նախորդ պատրաստել էմ տանը, սովորաթղթից:

ՆԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.— Այս բեմային հասկացնում էմ 6 դաս. առաջին դասին անցնում էմ միայն բանավոր թվարկումը:

ՄԻԼԻՈՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՍ			ՀԱԶԱՐԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՍ			ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՍ		
100 Միլիոնավոր	10 Միլիոնավոր	Միլիոնավոր	100 Հազարավոր	10 Հազարավոր	Հազարավոր	Հարյուրավ.	Տասնավոր	Միավոր
.	3	4	.
.	.	.	.	5
.	.	.	6	7	.	8	2	1
.
.
.
.
.
.
.

40 սմ.

Ծանոթություն.— Կետերը նշանակում են գնդատեղերը, դժգոհում վերցրված են՝ 310, 50,000, 670,821 թվերը:

Գրատախտակի վրա կախված արակի վրա աշակերտներին գննակա- նորեն ծանոթացնում եմ բաղձանիչ թվերի դասերի և կարգերի հետ (ներառյալ միլիոնների դասը): Շար- ժական թվանշանները կախ տալով արակի գնդատեղներից, սկզբում ինքս եմ կազմում և բացատրում, այնուհե- տև աշակերտներին կազմել տալիս արակի վրա մի շարք բաղձանիչ թվեր: Որինակ. թեթաղրածու 25070 թիվը արակի վրա կազմելու համար աշա- կերտը թվանշան 2-ը կախ է տալիս 10 հազարավորների կարգում ամ- րացրած գնդատեղից, 5-ը՝ հազարա- վորների կարգում, թվանշան 7-ը կախում է տասնավորների կարգում,

իսկ հարյուրավորների և միավորնե- րի կարգում վոչինչ չի կախվում, վորովհետև այդ կարգերում թիվ չկա: Աշակերտներից մեկը կարգում է արբակի վրա կազմված այդ թիվը: Ապա մյուսը գցում է այդ թիվը համրիչի վրա և բացատրում՝ ձո- դիկի վրա ինչ միավորներ է վերց- րել (իմ ողնությամբ), յերրորդը գրում է այդ թիվը գրատախտակի վրա, բաց մտացած հարյուրավորի և միավորի կարգում գրելով գերո՞, բաժանում դասերի ու կարգերի:

Այնուհետև աշակերտները ինքնու- բույն կերպով կատարում են մի շարք վարժույթյուններ արակի, համ-

րիչի և գրատախտակի վրա, վո- արակ: րից հետո գրատախտակի վրա դժա- (Աբակը կարելի չե կազմել հե-

ՄԻԼԻՈՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՍ			ՀԱԶԱՐԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՍ			ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՍ			ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ
100 Միլիոն.	10 Միլիոնավ.	Միլիոնավ.	100 Հազարավ.	10 Հազարավ.	Հազարավ.	Հարյուրա- վոր	Տասնավոր	Միավոր	Թեկադրած այս թվերը աշակերտները գրում են աղյուսակում
.	5	0	4	3	5046
.	.	.	.	3	0	4	0	8	30408
.	.	.	4	7	6	0	0	0	476000
.	.	1	0	0	0	0	0	0	10000000
.	3	5	4	0	9	7	0	0	35409700
1	4	2	5	0	0	0	0	0	142500000

գրում եմ դասերի և կարգերի ա- տեվյալ ձևով. Ֆաներկայի կամ ղյուսակ: հաստ սովարաթղթի վրա 40.30 սմ. Աղյուսակը նույնությամբ դժա- չափով կամ ավելի մեծ, ամրացնում գրում են տետրերում և թեթաղրու- ենք սպիտակ թղթի վրա պարզ և թյամբ գրում թվեր: Դրանից հետո գեղեցիկ դժադրած դասերի և կար- տալիս եմ տնային աշխատանք՝ տա- դերի աղյուսակը, գրած դասերի և ուերով գրված թվերը գրել թվա- կարգերի տակ ամրացնում ենք զըն- նշաններով— № 155, էջ 24. պատ- դասեղներ կամ փոքրիկ մեխեր, այդ մեխերի վրա անց ենք կացնում շար- տադործելու համար: Բացատրում ժական թվանշանները և կազմում եմ ինչպես կարելի չե պատրաստել թվեր):

Կենդանական № 4 վոյ լրիվ
միջնակարգ դպրոցի վաս-
տակավոր ուսուցչուհի

ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՐԱԳ ՀԱՇԻՎ

1. ԹԵՄՍ.— Բանավոր արագ հա-
շիվ— բազմապատկում 100-ով և 50-
ով:
2. ԴԱՍԻ ՆՊԱՏԱԿԸ.— Յերեխանե-
րին վարժեցնել թիվը բանավոր և
արագ կերպով բազմապատկել
100-ով և 50-ով:
3. ԴԱՍԻ ՊԼԱՆԸ.— 1. Կասյը՝ ան-
ցած նյութի հետ.
2. Նոր դասի բացատրություն:
3. Գործնական աշխատանք՝ յու-
րացման ստուգում և ինքնուրույն
աշխատանք.
4. Տնային հանձնարարություն:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՑՔԸ

Նախորդ դասի նյութի հետ կասյ
պահպանելու համար կատարում ենք
10-ով և 5-ով բազմապատկելու մի
քանի վարժություններ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— 48·10=480-ի:
ԱՇԱԿԵՐՏ— 48·10=480-ի:
ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչպես իմացար:
ԱՇԱԿԵՐՏ— 48-ը 10-ով բազմա-
պատկելու համար 48-ի աջ կողմը
զրեցի մի զերո:

Այնուհետև Աշակերտները բազմա-
պատկում են՝ 9·10, 83·10, 36·10:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ասա՛, թիվը 10-ով
բազմապատկելու կանոնը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Թիվը 10-ով բազմա-
պատկելու համար պետք է այդ թիվի
աջ կողմը գրել մի զերո:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— 48-ը բազմապատկի
5-ով:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 48·5=240-ի:
ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչպես իմացար:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 48-ը կես արի և ստա-
ցա 24. 24-ի աջ կողմը գրեցի մի
զերո, ստացա 240:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— 65-ը 5-ով:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 65·5=325-ի:
ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչպես իմացար:
ԱՇԱԿԵՐՏ— 65-ը կեստ թիվ է:
1-ը թողի, 64-ը կես արի, ստացա
32, 32-ը բազմապատկեցի 10-ով և
ստացածին դումարեցի 5. ստացա
325:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ասա՛, թիվը 5-ով
բազմապատկելու կանոնը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Թիվը 5-ով բազմա-
պատկելու համար պետք է այդ թի-
վը կես անել և ստացածի աջ կողմը
գրել 0, յեթե գույք թիվ է, կամ 5,
յեթե կեստ թիվ է:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այսօր, յերեխանե՛ր,
պետք է սովորենք թիվը բազմա-
պատկել 100-ով և 50-ով: Ինչպես
զիտենք, թիվը 10-ով բազմապատ-
կելիս նրա յուրաքանչյուր միավորը
մեծանում է 10 անգամ, այնպես էլ
100-ով բազմապատկելիս այդ թիվի
յուրաքանչյուր միավորն մեծանում
է հարյուր անգամ, այսինքն միա-
վորը դառնում է հարյուրավոր:

Այսպես 59·100=59 հարյուրավորի:
Մենք զիտենք, վոր հարյուրավո-
րի աջ կողմում կա 2 զերո. գրա
համար էլ, վորպեսզի ցույց տանք,
վոր 59 հարյուրավոր է՝ պետք է
59-ի աջ կողմը գրենք յերկու զերո,
վորով կստանանք 5900, այսինքն
59·100=5900: Գրում եմ՝

59
100
5900

Աշակերտներին խորապես համո-
զելու համար այնուհետև ասում եմ,
100-ով բազմապատկելու կանոնը:
Թիվը 100-ով բանավոր բազմապատ-
կելու համար պետք է այդ թիվի աջ

կողմը գրել 2 զերո: Տալիս եմ մի
քանի վարժություններ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— 71·100-ով:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 71·100=7100-ի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչպես իմացար.

ԱՇԱԿԵՐՏ— 71-ի աջ կողմը գրե-
ցի 2 զերո:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— 94·100-ով:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 94·100=9400-ի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այո՛, թիվը 100-ով
բազմապատկելու համար պետք է
նրա աջ կողմը գրենք 2 զերո:

Հիմա յերեխաներ, վորեւե թիվ բազ-
մապատկենք 50-ով. 50-ը հարյուրի,
վոր մասն է կազմում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 50-ը 100-ի կեսն է:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Քանի վոր 50-ը՝
100-ի կեսն է, բազմապատկումը
հեշտացնելու համար տված թիվը
կես անենք և ստացածը բազմապատ-
կենք 100-ով, այսինքը ստացածի աջ
կողմը գրենք 2 զերո: Որինակ. 24-ը
բազմապատկենք 100-ով. 24-ի կեսը
հավասար է 12-ի. 12·100=1200,
ուրիշ խոսքով 12-ի աջ կողմը գրե-
ցինք 2 զերո: Ուրեմն 24·50=1200.
Վորձենք գրավոր.

24
50
12000

Տեսնում եք, դարձյալ նույն պա-
տասխանը ստացանք:

Չույզ թիվը 50-ով բազմապատկե-
լու կանոնը հետևյալն է՝ գույք թի-
վը կես ենք անում և ստացածի աջ
կողմը գրում 2 զերո:

Բացատրում եմ աշակերտներին,
թե ինչո՞ւ տված թիվը կես արե-
ցինք: Տված թիվը կես արեցինք
նրա համար, վորովհետև 50-ով բազ-
մապատկելու փոխարեն բազմապատ-
կեցինք 100-ով իսկ մենք զիտենք,
վոր 50-ը 100-ի կեսն է: Յեթե 50-ը
կրկնապատկեցինք, այսինքն մեծա-
ցրելիք յերկու անգամ, ապա այդ

թիվն էլ պետք է փոքրացնենք յերկու
անգամ, այսինքն կես անենք:

Այնուհետև դասարանին առաջար-
կում եմ 2—3 նման վարժություններ՝
74·50-ով, 98·50-ով: Յուրաքանչյուր
անգամ աշակերտը պատասխանելիս
կրկնում է, թե ինչպես դտավ պա-
տասխանը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ասա՛, դույզ թիվը
50-ով բազմապատկելու կանոնը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Չույզ թիվը 50-ով
բազմապատկելիս, այդ թիվը կես
ենք անում և ստացածի աջ կողմը
գրում 2 զերո:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Կեստ թիվը 50-ով
բազմապատկելու համար պետք է
այդ թիվի մեկ միավորը թողնել և
մնացածը կես անել, ապա ստացածը
100-ով բազմապատկելուց հետո նրան
դումարել 50: Վորովհետև թողած
մեկ միավորը բազմապատկում ենք
50-ով (1·50=50):

Այսպես որինակ՝ 37·50-ով: 37-ը
կեստ թիվ է. մեկը թողնենք, կմնա
36: 36-ը բաժանած 2-ի=18-ի:
18·100=1800: 1·50=50:
1800+50=1850-ի: Բազմապատ-
կենք գրավոր.

37
50
1850

Բայց բանավոր կատարելիս ավելի
հեշտ և արագ կլինի: Կեստ թիվերը
50-ով բազմապատկելիս 1-ը թողնում
ենք, մնացածը կես անում և ստացա-
ծի աջ կողմը գրում 50:

Կատարում ենք 2-3 վարժություն,
նույն ախար՝ 43·50-ով, 57·50-ով,
29·50-ով:

Յուրաքանչյուր հարցին աշակերտը
պատասխանելիս ասում է նաև, թե
ինչպես դտավ: Դասի վերջում ամ-
փոփում եմ՝ թիվը 50-ով բազմա-
պատկելիս պետք է այդ թիվը կես
անել և ստացածի աջ կողմը գրել 2
զերո, յեթե գույք թիվ է, և 50, յե-
թե կեստ թիվ է:

վոր բազմապատկելը լավ յուրացնեն,
զրել եմ ապրիս կանոնները անային
տեսերում: Այլ կանոնները արտա-
զրում են զբառախտակից:

Տնային հանձնարարութիւն— Սո-
վորել տեսերում գրած կանոնները
և կատարել 6 վարժութիւնն բանա-
վոր բազմապատկման յեղանակով,
յուրաքանչյուրից 2-ական վարժու-
թիւն:

Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
Յեռվանի Կրուպկայայի
անվան միջնակարգ դպրոցի
3-րդ դասարանի քվարա-
նուբյան դասատու

ԽՆԴՐԻ ԼՈՒԾՈՒՄ

ԹԵՄԱ— № 8 խնդրի լուծումը
(սինթետիկ մեթոդով):

Դասի պլանը— 1. Տնային աշխա-
տանքի ստուգումը:

2. Խնդրի լուծումը.

3. Տնային աշխատանք:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՑՔԸ.

Դասը սկսում եմ անային աշխա-
տանքի ստուգումով:

Աշակերտները տեսերը դնում են
սեղանների վրա: Ստուգում եմ աշ-
խատանքի կատարումը: Յեթե պարզ-
վում է, վոր կան աշակերտներ, վո-
րոնք չեն հասկացել, նորից բացա-
տրում եմ և պարտավորեցնում հա-
ջորդ դասին ներկայացնել:

Այնուհետև աշակերտներին մեկը
կարգում է կատարած աշխատանքը,
խիկ մյուսները հետևում են և սխալ
յեղած դեպքում ուղղում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— (Կարգում է հանձ-
նարարված տան աշխատանքը, № 22
վարժութիւն) $41 + 28 + 19 = 88$:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Առաջարկում եմ
յերկրորդին շարունակելու:

ԱՇԱԿԵՐՏ— (Կարգում է յերկրորդ
վարժութիւնը) $16 + 47 + 34 = 97$:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Շարունակել եմ տա-
լիս հետևյալին:

ԱՇԱԿԵՐՏ— (Կարգում է յերկրորդ
վարժութիւնը) $28 + 58 + 72 = 158$:

ՅԵԹԵ միևնույն սխալը շատերն են
արել, այն դեպքում աշակերտներին
մեկը լուծում է զբառախտակի վրա:
Տնային աշխատանքը ստուգելուց
հետո տեսերը հավաքում եմ ուղ-
ղելու:

Այնուհետև անցնում եմ նոր նյու-
թին: Լուծում ենք խնդիրը:

Կարգում եմ № 8 խնդիրը.— Բան-
վորների մի բրիգադա ճանապարհի
մի տեղամաս նորոգեց 3 որում.
առաջին որը՝ 296 մ., յերկրորդ ո-
րը՝ 58 մ. ավելի, խիկ յերկրորդ որը՝
մնացած 265 մետրը: Քա՞նի մետր
ճանապարհ նորոգվեց:

Համատոա ձևով խնդրի պայմանը
դրում եմ զբառախտակի վրա:

3 որում նորոգեցին ճանապարհ.

1-ին որը— 296 մ.:

2-րդ որը— 58 մ. ավելի:

3-րդ որը— 265 մ.:

Քա՞նի մետր ճանապարհ նորոգ-
վեց:

Սկզբում խնդիրը կրկնում են
հարցերով, հետո ամբողջ տեքստով:

Աշակերտները յերկու անգամ կար-
դալուց հետո ուսուցիչը տալիս է
հարցեր:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ի՞նչ է հայտնի մեզ.

ԱՇԱԿԵՐՏ— Մեզ հայտնի չէ, վոր
առաջին որը նորոգեցին 296 մ.:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ել ի՞նչ է հայտնի
մեզ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերկրորդ որը 58 մ.
ավելի չեն նորոգել:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Յերկրորդ որի մա-
սին ի՞նչ է ասված:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերկրորդ որվա մա-
սին ասված է, վոր նորոգեցին մնա-
ցած 265 մ.:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ի՞նչ է անհայտ
մեզ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Մեզ անհայտ է, թե
յերկրորդ որը քանի մետր նորոգե-
ցին:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ել ի՞նչ է անհայտ
մեզ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Քա՞նի մետր ճանա-
պարհ նորոգվեց ընդամենը:

Աշտկերտներից մեկին կազմել եմ տալիս խնդրի պլանը և կրկնել տալիս մյուսներին:

ԱՇԱԿԵՐՏ— (Կազմում և խնդրի պլանը)— Առաջին հարցով պետք է իմանանք յերկրորդ որը քանի մետր ճանապարհ նորոգվեց. յերկրորդ հարցով պետք է իմանանք ընդամենը քանի մետր ճանապարհ նորոգվեց:

Մնդրի պլանը կազմելուց հետո յերկու աշակերտ կրկնում են խնդրի պլանը և հետո անցնում ենք խնդրի լուծմանը:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Առաջին հարցով ի՞նչ պետք է իմանանք և զրա համար ի՞նչ գործողություն պետք է կատարենք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Առաջին հարցով պետք է իմանանք յերկրորդ որը քանի մետր ճանապարհ նորոգվեց. զրա համար 296 մ. + 58 մ. = 354 մ.:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Յերկրորդ հարցով ի՞նչ պետք է իմանանք և ինչ գործողություն պետք է կատարենք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերկրորդ հարցով պետք է իմանանք քա՞նի մետր ճանապարհ նորոգվեց. զրա համար 296 մ. + 354 մ. + 265 մ. = 915 մ.:

Գործողությունը գրատախտակի վրա լուծելուց հետո ամբողջը կրկնել եմ տալիս մի աշակերտի և ամփոփում:

3. Տնային աշխատանք — լուծել № 22 վարժույթյան 2-րդ սունյակը:

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր ՈՒ Յ ՈՒ Ն

ԹԵՄԱ— Ստորերկրյա և մակերեսային ջրեր¹⁾ (4 ժամ):

Մի քանի խոսք այս թեման անցնելու կապակցությամբ:

1. Ծրագրային յուրաքանչյուր նոր թեմայի ուսուցումը պետք է աշխատել վորպեսզի սկսվի անմիջապես նոր դասի սկզբից: Տվյալ դեպքում նախորդ «Ծանոթություն յերկրի մակերևույթի հիմնական ձևերին և տեղագրական պլանին» թեման պետք է ավարտված լինի և ամփոփված, վորպեսզի անմիջապես հաջորդ դասի սկզբից հնարավոր լինի սկսել նոր թեմա— «Ստորերկրյա և մակերեսային ջրեր» թեման: Ծրագրային թեմաների այս ձևի մշակումը պարզորոշություն կմտցնի դասավանդման գործում:

2. Ինչպես միշտ, այս անգամ էլ եքսկուրսիան պետք է կատարվի միանգամայն կազմակերպված ձևով: Այս իմաստով, հատկապես անհրաժեշտ է, վոր դասատուն նախորդ եքսկուրսիայի վայրը ընտրած և ուսումնասիրած լինի, վորպեսզի նախ ավելորդ ժամավաճառություն չլինի և ապա՝ եքսկուրսիան անցնի սահուն, առանց անտեղի ընդմիջումների, աննպատակ փրնտումների և այլն:

3. Չխտելով եքսկուրսիայի կազմակերպման և այն ձևը, յերբ այն ծրագրային նյութը հիմնական մո-

մենաներով մշակելուց հետո յե կատարվում, տվյալ դեպքում նպատակահարմար ենք դռնում եքսկուրսիան կազմակերպել անմիջապես՝ եքսկուրսիայի նպատակների մասին դասի սկզբին աշակերտներին թեթևակի ծանոթություն տալուց հետո, մանավանդ վոր համարյա այս ամբողջ թեման հիմնականում մշակվելու յե եքսկուրսիայի ընթացքում:

4. Նկատի ունենալով 4-րդ դասարանում աշխարհագրության ժամերի զրոյությունը (թե ամբողջությամբ և թե ըստ առանձին թեմաների) և այն, վոր հաճախ շատ դժվարությամբ կարող է մեկ ժամը բավարարել եքսկուրսիային, անհրաժեշտ ենք համարում հիշեցնել հետևյալի մասին.

Եքսկուրսիայից մի քանի որ առաջ պետք է պայմանավորվել դպրոցի դրեկցիայի հետ և հնարավոր դեպքում եքսկուրսիան կատարել ուսումնական որվա առաջին ժամին կամ վերջին ժամին, վորով հնարավոր կլինի կամ դասերն սկսելուց քիչ ավելի շուտ դնալ եքսկուրսիա, կամ դասերից հետո լինելու դեպքում, քիչ ավելի յերկար մնալ եքսկուրսիայի չայրում:

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍ— Ե՛սկուրսիա:
ՆՊՍԱԿԸ— 1. Ծանոթանալ վայրի ստորերկրյա և մակերեսային ջրերին:

2. Պարզել ստորերկրյա ջրերի առաջացումը, ջրակայուն և ջրաթափանց հողաշերտեր. ջրհորներ:

3. Ծանոթանալ հոսող ջրե-

1) «Ստորերկրյա և մակերեսային ջրեր» թեմայի մեթոդական մշակումը կատարել է ընկ. Ավ. ձուզուրյանը:

րին— աղբյուր, զետակ, զետ: Գետի մասերը: աղուհը, հուն, զետաբերան, վտակներ, աջ և ձախ ափ:

4. Լիճ, լճակ, ճահիճ:

Եփսոսի լճակի ընթացքը. Գասա- սուն հայանում է յերեսաներին, վոր մի քանի դասերի ընթացքում պետք է ծանոթանալ ստորերկրյա և մակե- րեսային ջրերին: Այսօր, ինչպես նա- խորոք պայմանավորված է, պետք է դասարանով գնալ Եքսկուրսիա և ծա- նոթանալ, թե ինչպես են առաջանում զետերը, աղբյուրները. մեր շրջա- պատում ինչ աղբյուրներ, զետեր, լճեր կամ ճահիճներ կան և այլն: Աշակերտները պետք է հետները վերջ- նեն թուղթ և մատիտ, աշխարհա- գրութեան դասագիրքը, իսկ ուսուցիչ- չը՝ պատրաստի տեղագրական պլան:

Ուսուցիչն իր ունեցած տեղագրական պլանի վրա ցույց է տալիս թե վո՞ր տեղ է գտնվում լիճը, աղբյուրը և ճահիճը և ինչ ճանապարհներով պետք է եքսկուրսիա գնան: Եքս- կուրսիայի համար ուսուցիչը նախո- րոք ընտրած է լինում այնպիսի վայր, վորտեղ լինի աղբյուր, զետ կամ առու, ճանապարհին (եքսկուր- սիա գնալիս կամ վերադառնալիս) հանդիպեն լճակի կամ ջրավազանի, ճահիճի, բացվածքների կամ փոսերի (վորպեսզի հնարավոր լինի տեսնել յերկրի տարբեր շերտերը):

Եքսկուրսիայի վայրում ուսուցիչը ցույց է տալիս զետը, աղբյուրը, աշակերտներն իմանում են նրա ա- նունը, իմանում են, թե վո՞ր տեղ է թափվում, վորոչում են նրա աջ և ձախ ափերը, վտակները, նրա հունը, հովիտը: Տեսնում են ճահիճ- ներ, քաղում են և հետները դասա- րան տանում ճահճային բույսերի նմուշներ (հերբարիա կազմելու հա- մար), վերցնում են հողաշերտի նմուշներ (հողի շերտերից) հողի տե-

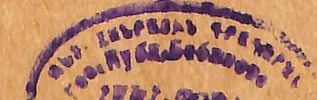
սակների ջրաթափանցելիության փոր- ձը դասարանում կատարելու համար: Տեսնում են ջրհոր (այտեղ էլ կա- րող են դիտել հողի շերտերը); յեթե հնարավոր է նաև արտեզյան ջրհոր: Հետները վերցրած թերթերի վրա կատարում են նկարչական-դժադրա- կան աշխատանքներ (հողի շերտերը, պետն իր մասերով և այլն): Եքս- կուրսիայի ընթացքում յուրաքան- յուր ուղիկա ուսումնասիրելու ժա- մանակ աշակերտներն ուսուցչի շուր- ջը հավաքված լուծում են ուսուցչի գրույցը—պատմվածքը ստորերկրյա և մակերեսային ջրերի առաջացման մասին, հողի շերտերի և նրանց ջրա- թափանցելիության մասին, սովորա- կան և արտեզյան ջրհորների փորման և նրանցից ջուր հանելու մասին և այլն: Աշակերտները մեջ, դիտածի և տեսածի կապակցութեամբ առաջա- նում են բազմատեսակ հարցեր, վորոնց ուսուցիչը բավարարում է մատչելի բացատրութեամբ: Վերջում հիշեց- նում է, վոր տանն իրենց աշխարհա- գրութեան դասագրքից պետք է կար- դան և պատմել սովորեն էջ 44—48 («Ստորերկրյա ջուր», «Աղբյուրներ» և «Ջրհորներ» վերնագիր ունեցող հատվածները), 50—56 էջերը («Ս- սու») և 60—64 էջերը («Լիճ և լը- ճակ», «Լիճ», «ճահիճ» վերնագիր ունեցող հատվածները): Ուսուցիչն իր բացատրութեանների ընթացքում կարող է ոգտադործել նաև դասա- գիրքը: Այդ դեպքում աշակերտները նույնպես հետները վերցրած են լի- նում դասագրքերը, և ուսուցիչը, նյութը բացատրելու հետ միաժամա- նակ ցույց է տալիս դասագրքից հա- մապատասխան նկարներ (որինակ՝ էջ 45 № 28 նկարը—«Առվի սկիզբը», էջ 47 № 29 նկարը— «Ջրհոր» և այլն), ինչպես և ընթերցում է դասա գրքից վորոչ հատվածներ (որինակ՝

էջ 44—«Ստորերկրյա ջուր», էջ 46— «Ջրհորներ» գլուխները և այլն, վո- րինք զեղարվեստական-նկարադրա- կան բնույթի հողվածներ են): Մրա- նով ավարտված է համարվում եքս- կուրսիան և յերեսաները վերադառ- նում են դպրոց կամ տուն:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԴՍԱ

Նպատակը—Եքսկուրսիայի ընթաց- քում յերեսաների տեսածի, դիտա- ծի, ուսուցչի կողմից տված բացա- տրութեանների մշակումը—ամփոփու- մը: Դասն սկսվում է նրանով, վոր ուսուցիչը մի քանի աշակերտների մաս-մաս պատմել է տալիս Եքսկուր- սիայի ժամանակ տեսածը, ինչպես և դասագրքից սովորածը: Յերեսաները պատմում են հողի շերտերի մասին, աղբյուրների առաջանալու մասին, լճի և ճահիճի մասին և այլն: Այդ մի քանի աշակերտի ուսուցիչը ա- ւանձին-առանձին հարցեր է տալիս. որինակ՝ մեկին՝ ինչպես են առաջա- նում աղբյուրները, մյուսին՝ վո՞րն է զետի աղբյուրը, յերրորդին՝ վո՞րն է զետի զետաբերանը և այլն, վորով պարզում է, թե դասարանը հիմնա- կանում վորքանով է յուրացրել Եքս- կուրսիայում տեսածն ու դիտածը, ուսուցչի գրույցը, դասագրքի հող- վածները: Մոտ 20—25 բոլե հա- տկացնելով նյութի այս ձևի մշակմա- նը, ուսուցիչը մնացած ժամանակը արամադրում է աշակերտների մաս- նակցութեամբ մի շարք դործնական աշխատանքներ կատարելուն, անցած նյութը, աշակերտների ստացած դի- տելիքներն էլ ավելի սորապնդելու համար: Վորպեսզի այս դործնական աշխատանքները չձգձգվեն և ձանձ- րույթ չպատճառեն աշակերտներին, պետք է ուսուցիչը լավ նախապատ- րաստված լինի, դասարան բերած լինի փորձի համար բոլոր անհրա- ժեշտ պարագաները և այլն:

Դասարանում կատարվում են հե- տևյալ աշխատանքները.
1. Փորձ— հողի տարբեր շերտերի ջրաթափանցելիության աստիճանը վորոշելու համար: Ուսուցիչը դասա- րան է բերում յերեք ձագար, յերեք բաժակ, ջուր, բամբակ (կամ ծծան թուղթ): Իամբակը կամ ծծան թուղ- թը դնում է ձագարների ներքում, նրանց վրա լցնում է եքսկուրսիայից բերած սևահողը, ավազահողը և կա- վահողը, ձագարները դնում է բա- ժակների վրա (բարձր տեղում, վոր- պեսզի աշակերտները բոլորը տես- նեն), ձագարների մեջ միաժամա- նակ հավասար քանակութեամբ ջուր է լցնում, և աշակերտները տեսնում են, թե ինչպես ավազահողի միջով ջուրն անմիջապես է անցնում, սևա- հողի միջով՝ քիչ դանդաղ, կավա- հողի միջով՝ շատ ավելի դանդաղ, իսկ կավահողը յերեք ծծում է իր մեջ անհրաժեշտ քանակութեամբ ջուր, այլևս ջուր չի բաց թողնում (աշա- կերտները նկարում են վորձը իրենց տետրերում):
2. Ուսուցիչը պարզ—սխեմատիկ դժադրով նկարում է հողի տարբեր շերտերը գրատախտակի վրա և գրում է շերտի անունները (սևահող, ավազահող, կավահող), դետնի յե- րեսից բարձր նկարում է ամպերը, պաքներով՝ անձրևը, վորը թափան- ցում է մինչև կավային շերտը, ապա կավային շերտի վրայով, հո- լիզոնական ուղղութեամբ սլաքներով ցույց է տրվում, թե ինչպես դետնի տակ ջուրը հոսում է դեպի վորեկ բացվածք, վորտեղ կավի շերտը դուրս է դալիս դետնի յերեսը և ա- ռաջանում է աղբյուր: Աշակերտնե- րը նույնը նկարում են իրենց տե- րերում:
3. Գրատախտակի վրա սխեմատիկ դժադրով ուսուցիչը նկարում է ջր- հոր (դասագրքի էջ՝ 47 № 29 նկա- թեշտ պարագաները և այլն):

նը արտանկարում են աշակերտները և տակը գրում — ջրհոր, արտեղյան ջրհոր:

4. Ուսուցիչը նկարում է զբառատա- տակի վրա փոքրիկ լիճ, նրանից սկիզբ առնող գետ, գետի մեջ թափ- փող փտակներ և մեծ գետ՝ վորի մեջ թափվում է այդ փոքրիկ գետը: Հա- մապատասխան տեղերում այս գծա- գրի վրա գրում են՝ ակունք, աջ ափ, ձախ ափ, փտակ, գետաբերան: Եւս- նը արտանկարում են աշակերտներն իրենց աշխարհագրական տետրերում:

Այս նույնը արտադասարանային աշ- խատանքների միջոցով հնարավոր է պատկերել մոզելով — աշխարհագրա- կան հրապարակում կամ լայն արկ- դի մեջ, վորտեղ գետը, փտակները, մեծ գետը և լիճը կարելի չէ պատկե- րել կապույտ գույնով նկարած ա- պակիներով, այս փոքրիկ թերթիկ- ների վրա գրած մակագրությունները (ակունք, լիճ, փտակ և այլն) կարելի չէ փակցնել համապատասխան տե- դերում:

5. Աշակերտները վարժույթյուններ են կատարում տեղագրական քարտե- ղի վրա (վորը փակցվում է զբա- տախաակին) — ուսումնասիրում են թե ինչպես է տեղագրական քար- տեղի վրա պատկերվում աղբյուրը, գետը, լիճը, ջրհորը և այլն:

Այս աշխատանքների մի մասը, մանրամասն բացատրելուց հետո, ուսուցիչը կարող է հանձնարարել աշակերտներին տանը կատարելու, մանավանդ այն դեպքերում, յերբ հանձնարարած գծագիր — նկարը պարզ է և կարելի չէ նույնիսկ արտանկա- րել զատագրքից (ինչպես որինակ՝ ջրհորի գծագիրը — էջ՝ 97, նկար № 29, ամփի մասերի գծագիրը — էջ՝ 51, նկար № 31 և այլն): Մրանով դասը համարվում է վերջացած: Ու- սուցիչը հանձնարարում է դասարա- նում կատարած նկարները տանը խնամքով լրացնել, ղեկեցկացնել,

յեթե անհրաժեշտ է նաև գունավորել և մեկ անգամ էլ կարգալ անցած դա- սի համար նշված հողվածները, ուշադրութամբ դիտել զատագրքի նկարները, վորովհետև կրկնութան կարգով նորից պետք է նույնը ու- սուցիչը պահանջի աշակերտներից:

ՅԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍ

Այս դասին ուսուցիչը նորից կազ- մակերպում է եքսկուրսիա:

Այս եքսկուրսիայի նպատակն է լի- նելու.

1. Պարզել, թե ի՞նչպես յերկրի մակերեսը փոփոխվում է ջրի գոր- ծունեյության հետևանքով, ի՞նչպես են առաջանում ծանծաղուտներ, ձո- րեր, կղզիներ, թերակղզիներ:

2. Ինչպե՞ս է մարդը բնությունը յենթարկում իրեն — պայքարում ձո- րերի առաջացման, գետափերի վո- դողման, գետերի ծանծաղելու, ճա- հիճներ առաջացնելու դեմ և այլն:

3. Ինչպե՞ս է մարդն ոգտագործում հասող և կանգնած ջրերը — ջուրը մարդու կենցաղում, հողերի վորո- ցում, ջրի ուժի ոգտագործում՝ ջրաղացների, հիդրոէլեյանների հա- մար, ձկնորսություն, նավագնացու- թյուն և այլն:

Եքսկուրսիան պետք է կազմակերպ- վի այնպիսի վայրում, վորտեղ յե- րևանները կարողանան տեսնել, թե ինչպես են հասող ջրերը փոխում յեր- կրի մակերեսով, ինչպես է գետը վողողում իր ափերը, տեսնեն — ձո- րեր, կղզիներ, թերակղզիներ, ապա՝ թե ինչպես է մարդը պայքարում ջրի պատճառած այդ փնանների դեմ. առուների մարերը, ձորերի դեմ պայքարելը, ճահիճներ չորաց- նելը և այլն և վերջպես թե մարդն ինչ նպատակների համար է ոգտա- գործում ջուրը: Յեթե ուսուցիչը պատրաստի տեղագրական պլան չու- նի իր ձեռքի տակ, վորտեղ վերո-

հիշյալ որյեկտները պատկերված լի- նեն (ձոր, ճահիճ, ջրաղաց, հիդրո- էլեյան և այլն) ապա, նկատի ու- նենալով եքսկուրսիայի համար իր ընտրած վայրը, ուսուցիչը կարող է պատրաստել պարզ տեղագրական պլան, նշել նրա վրա այդ բոլորը և եքսկուրսիայի ընթացքում ոգտագոր- ծել: Եքսկուրսիայի ընթացքում յու- րաքանչյուր որյեկտի կապակցու- թյամբ ուսուցիչը գրույց է կազմա- կերպում աշակերտներին հետ, ցույց է տալիս դասագրքից համապատասխան նկարներ (որինակ՝ էջ 48, № 30, «Ձոր», էջ՝ 52, նկար № 32 — «Ափերի վողողելը» և այլն), կարողում է դա- տագրքից կամ այլ գրքերից յերևիա- ներին մատչելի և նյութի հետ կապ- ված գեղարվեստական նկարագրու- թյուն (որինակ՝ վորեն ջրանցքի բա- ցում, ինչպես և դասագրքից, որի- նակ՝ էջ 58-ի «Լեռնային գետեր» հողվածը և այլն) և պատասխանում է աշակերտների ուլում. հարցերին: Աշակերտները հետները վերցրած տետրակներում կամ թղթերի վրա նկարում են ձորը, լեռնային գետը, գետի մեջ առաջացած կղզին, թերա- կղզին, գրում են տեսած գետի, հիդրոէլեյանի անունը և այլն: Վեր- ջում ուսուցիչը հայտնում է աշա- կերտներին, վոր տանը իրենց դասա- գրքից կարդան և պատմել սովորեն էջ՝ 48—50-ի, «Ինչ են անում անձրևային և դարնանային հեղեղ- ները», «Ձոր», (էջ՝ 56—60), «Մեծ գետ», «Լեռնային գետեր», «Մարդիկ ինչպես են ոգտագործում գետերը» և (էջ՝ 64—65-ի) «Վտոելքը ճահ- ձում», «Ծով» հողվածները: Մրա- նով եքսկուրսիան համարվում է վերջացած և աշակերտները վերա- դառնում են դպրոց (տուն):

ՅՈՐՐՈՐԴ ԴԱՍ

Այս դասի ընթացքում պետք է ամ- փոփել Յ-րդ դասին կազմակերպած

եքսկուրսիայի արդյունքները, և պատմել տալ դասագրքից հանձնա- րարած հողվածները, վորոնք հիմ- նականում շոչափում են եքսկուրսիա- յում տեսածն ու ուսուցչից լսածը: Մի քանի աշակերտներ պատմում են կամ դասագրքի գլուխներով կամ ու- սուցչի առաջարկած վերնագրերով, որինակ՝ ա) ինչպե՞ս են հասող ջրերը փոփոխում յերկրի մակերեսով, էջ 48 և ինչե՞ր են առաջացնում, բ) ի՞նչ փնաններ են տալիս հասող ջրերը և մարդիկ ինչպե՞ս են պայքարում նր- անց դեմ և այլն: Բնությունն ու- սումնասիրելու, բնության ուժերն ոգտագործելու և բնության պատ- ճառած փնանների դեմ պայքարելու հարցերի կապակցութամբ, ինչպես եքսկուրսիայի ընթացքում, նույնպես և ամփոփման այդ դասին ուսուցիչը մատնանշում է յորհրդային Իշխա- նության կատարած մեծ շինարարա- կան աշխատանքները և հիշատակում ցարական կառավարության և բուր- ժուական յերկրներում այդ գծով կատարվող վերին աստիճանի թույլ աշխատանքները, պարզարանելով, վոր մեր յերկրում ժողովուրդն ու կառա- վարությունը միևնույն նպատակն են հետապնդում — այն է՝ աշխատավոր մարդու յերջանկությունը, իսկ կա- պիտալիստական յերկրներում, միայն բուրժուաների շահերն են նկատի առնվում: Դրա հետ միասին ուսու- ցիչը շեշտում է նաև կոլեկտիվ և խորհրդային տնտեսությունների ան- համեմատ խոշոր առավելություններն ու հնարավորությունները մասնա- վոր անտեսությունների հանդեպ, բնության ուժերն ոգտագործելու և բնության պատճառած փնանների դեմ պայքարելու գործում, այնինչ մասնավոր տնտեսություններում ան- հատ անտեսաւտերի ուժերից վեր է նման աշխատանքի կազմակերպումը: Դասի վերջին մասում ուսուցիչը կարող է նկարել զբառատախաակի վրա

և աշակերտներին արտանկարել տալ
էջ՝ 54-ի № 34 նկարը («Կղզի և
թերակղզի»), էջ՝ 56-ի նկարը
(«Ինչպես է ճահիճներից սկիզբն առ-
նում Վոլգա գետը»), էջ՝ 65-ի
նկարը («ՏորՓամամու») և այլն,
կամ կարող է հանձնարարել տանը
արտանկարելու, յեթե դասարանում
ժամանակ չի լինի: Աշխարհագրական
հրատարակում կամ դպրոցի բաղում
կարելի չե առվի ափին պատրաստել
թերակղզի, առվի մեջ՝ կղզի, ջրվեժ
և այլն:

Աշխարհագրական բոլոր նկարչա-

կան և զծագրական աշխատանքները
պետք է սխտեմատիկարար կատար-
վեն աշխարհագրական հատուկ տեա-
րերում և խնամքով պահպանվեն:
Այդ տեսրակները հետագայում կող-
տագործվեն աշակերտների կողմից
կրկնությունների համար, կցուցա-
դրվեն տարեվերջյան ցուցահանդե-
սում, ինչպես նաև կողտագործվեն
ուսուցիչներին միջև աշխատանքի ձևե-
րի փոխանակման և սկսնակ ուսու-
ցիչներին ոգնություն ցույց տալու
նպատակով:

ԽԱՅՄ ԺՈՂ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Գ. ՍՈՂՈՍՈՆՅԱՆ

Յերևանի Թեղևանի անվան
դպրոցի 3-րդ դասարանի
պատմության դասառու:

ԹԵՄԱ.— ԻՇԽԱՆ ԻԳՈՐԸ, ԻՇԽԱՆՈՒՅԻ ՈՒԳԱՆ ՅԵՎ ԻՇԽԱՆ ՍՎՅԱՏՈՍԱՎԸ

ԴԱՍԻ ԿԱՀԱՎՈՐՈՒՄԸ

10—12-րդ դ. Արևելյան Յեզրո-
պայի պատմական քարտեզ:

ԴԱՍԻ ՊԼԱՆԸ.

I. Նախորդ դասի հարցում:

II. Իշխան Իգորը, իշխանուհի Ու-
դան և իշխան Սվյատոսլավը:

ա) Իշխան Իգորը և նրա արչա-
վանքները:

բ) «Պոլյուդեն» և Իգորի սպա-
նությունը:

գ) Իշխանուհի Ուդան:

դ) Սվյատոսլավը, նրա արչա-
վանքները և սպանվելը:

III. Տնային աշխատանք:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՑՔԸ

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Անցյալ դասին մենք
վոր իշխանների մասին խոսեցինք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Մենք խոսեցինք Ռյու-
րիկի և Ուլեզի մասին:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ել ի՞նչի մասին խո-
սեցինք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Մենք խոսեցինք վար-
յազներից դեպի հույները տանող
ճանապարհի մասին:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Համիկը կպատմի
մեզ «Ճանապարհ վարյազներից հույ-
ների մոտ»:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Գ-րդ դարում վար-
յազները նվաճեցին հյուսիսային
սլավոններին: Նրանք խլում էին

սլավոններից մորթիներ, մեղք,
մեղրամոմ և գերի էյին վերցնում
մարդկանց: Վերցրած ալյարն ու գե-
րիները վարյազները Գնեպր գետով
և Սև ծովի ափերով տանում էյին
հույներին վաճառելու (քարտեզի
վրա ցույց է տալիս): Այնտեղ, վոր-
տեղ գետերում յեղած մեծ քարերը,
սահանքները խանդարում էյին նա-
վակներին, այդ մասերում վարյազ-
ները քարշ էյին տալիս նավակները
դեպի ափով— ցամաքով: Գետերով
և տեղ-տեղ ցամաքով հյուսիսից—հա-
րավ ընկած այս ճանապարհը կոչ-
վում էր «Ճանապարհ վարյազներից
հույների մոտ»:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ճիշտ է, նստիք:

Ո՞վ կպատմի Ռյուրիկի և Ուլեզի
մասին: Ապա, Սուբիկ, արի քար-
տեզի մոտ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Նովգորոդի շուրջն
ապրող սլավոնները հաճախ ապրու-
սամբվում էյին վարյազների դեմ և
դուրս էյին քշում նրանց իրենց յերկ-
րից: Բայց Գ-րդ դարում վարյազնե-
րի իշխան Ռյուրիկը զբաղվում է նով-
գորոդը և դարձնում է իր մայրա-
քաղաքը: Նա սլավոններից վերց-
նում է հարկեր: Շատ դյուղեր թա-
լանվում էյին Ռյուրիկի ջոկատների
կողմից: Նրա մահից հետո իշխան է
դառնում ուղմասեր Ուլեզը: Նա իր
ուղմասնակցությամբ դալիս և դրավում է

Կիւնը և զարձնում է այն իր մայրա-
քաղաքը:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Յուլյոյ տուր, ի՞նչ
ճանապարհով Ուկրը Նովոգորոդից յե-
կավ Կիւն:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ուկրը Նովոգորոդից
դուրս յեկավ նավահանգիստի այս փոք-
րիկ դեռով, հետո նավերն անցկաց-
րեց այս ցամաքով, հետո մի քիչ
լողաց այս գետով, նորից անցավ
այս ցամաքով, հասավ Դնեպր գե-
տին և Դնեպրով լողաց մինչև Կիւնը:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Բավական է, նրա-
տիր: Ապա, Սեդա, դու շարունակիր
(Սեդան մտնում է քարտեզին):

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ուկրն իր իշխանու-
թյան տակ միացրեց սլավոնական
շատ ցեղեր և նրանց վրա ծանր հար-
կեր դրեց: Վարյադները սլավոնա-
կան շատ իշխաններին սպանեցին,
մյուսներն էլ յենթարկվեցին Ուկրին
և նրա հետ միասին կողոպտում էին
սլավոններին: Վարյադները շուտով
խառնվեցին սլավոններին և սկսեցին
սլավոնների լեզվով խոսել: Թշնամի-
ներից պաշտպանվելու համար Ուկրը
ամրացրեց Կիւնը և ամրոցներ կա-
ռուցեց: Ուկրն իր բազմաթիվ զորքե-
րով արշավեց Բյուզանդիայի վրա
(ցուլց է տալիս): Ավերեց Բյուզան-
դիայի մայրաքաղաք Յարդրադը:

Յարդրադի կայսրը Ուկրին շատ վտո-
կի, թանկապին կտորեղեն, դինի և
սարուկներ վճարեց ու Ուկրի հետ
հաշտության պայմանագիր կնքեց
911 թ.: Սլավոններն իրավունք ստա-
ցան առանց մաքսի առևտուր անել
Բյուզանդիայում, լողանալ նրանց
բազնիքներում, ապա ստանալ բոլոր
հարմարությունները տուն վերա-
դանալու համար:

Իշխան Ուկրի ժամանակ ընդար-
ձակեց և ուժեղացավ Կիւնյան Ռու-
սիան:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Ճիշտ է, նոտիր:
Հիմա յսեցեք ինձ. մենք սովորե-
ցինք, թե ինչպես իշխան Ռյուրիկը

դրավեց Նովոգորոդը և սլավոնների
վրա հարկեր դրեց, իսկ իշխան Ուկ-
րը դրավեց Կիւնը, ամրացրեց այն,
մի շարք սլավոնական ցեղերի միաց-
րեց իր իշխանության տակ և ար-
շավեց Բյուզանդիայի վրա ու առեկ-
տրական պայմանագիր կնքեց Բյու-
զանդիայի թագավորի հետ, վորը
Կիւնյան Ռուսիայի համար շատ ձեռ-
նբուռ յեր:

Այժմ յես ձեց նոր դատ կտամ:
Հիմա մենք կսովորենք, թե ինչ-
պես եր ուժեղանում Կիւնյան պետու-
թյունը իշխան Իդորի, իշխանուհի
Ուկրայի և իշխան Սվյատոսլավի ժա-
մանակ: (Իշխանների անունները դը-
րում է դրատախոսակի վրա):

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Ուրեմն մենք վո՞ր
իշխանների մասին ենք խոսելու:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իշխան Իդորի, իշխան
Ուկրայի և իշխան Սվյատոսլավի մա-
սին:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Այո, միայն վոչ թե
իշխան Ուկրայի, այլ իշխանուհի Ու-
կրայի. կնոջն իշխան չեն ստում, այլ
ասում են իշխանուհի:

Նախ յես կպատմեմ իշխան Իդորի
մասին:

Իշխան Ուկրը մեռավ 912 թ. նրա
մահից հետո իշխան է դառնում
Ռյուրիկի տղան՝ Իդորը: Իդորն ա-
վելի յե ընդարձակում Կիւնյան Ռու-
սիան: Հետո հարձակվում է Կովկա-
սի վրա: Նա յերկու անգամ հար-
ձակվեց Կովկասի վրա (ցուլց է տա-
լիս Կովկասը), յեկավ-հասավ մինչև
Բաղու (ցուլց է տալիս), թալանեց
Բաղուն և ուրիշ շատ գյուղեր ու
քաղաքներ: Նա իր զորքերով յերկու
անգամ էլ հարձակում գործեց Բյու-
զանդիայի վրա և Բյուզանդիայի
թագավորից վերցրեց թանկարժեք
փրկանք: Իդորը հույների հետ կնքեց
հաշտության պայմանագիր, պարտա-
վորվեց պաշտպանել Բյուզանդիան
քոչվոր ցեղերի հարձակումներից:
Նա իրեն յենթակա սլավոնական ցե-

ղերից վերցնում եր հարկեր. ամեն
տարի աշնանն իշխան Իդորն իր ոսպ-
մաջովատով շրջում եր գյուղերը՝
«մարդկանց մեջ» և նրանցից վերց-
նում եր մորթիներ, մեղր, մեղրա-
մամ, հաց: Վորովհետև նա հարկը
հավաքելու ժամանակ շրջում եր
մարդկանց մեջ— դրա համար հարկ
հավաքելը կոչվում եր «Պոլյուլյե»
(բացատրում է «պոլյուլյե» բառի
բառացի իմաստը): Բաց արեք դա-
սադրքի 21 էջը և դիտեցեք այդ նկա-
րը. ի՞նչ է այնտեղ նկարված:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Նկարի տակ գրված
է. «Պոլյուլյե»: Իշխանն իր ոսպմա-
ջովատով ընակչությունից հարկ է
հավաքում:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Ապա լավ դիտեցեք
և կարդացեք, թե ինչ է հավաքում
իշխանը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իշխանը ընակչու-
թյունից հավաքում է պազանների մոր-
թիներ, մեղրամամ, մեղր: Իշխանի
սպասավորը— հարկահավաքը հաշ-
վով ընդունում է և տախտակի վրա
նշում հավաքված հարկի քանակը:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Ճիշտ է: 945 թ. իշ-
խան Իդորն իր ոսպմաջովատով դը-
նում է սլավոնական ցեղ գրեվյան-
ների մոտ հարկ հավաքելու: Դրեվ-
յաններն ապրում էին Դնեպր գետի
աջ ափին, Կիւնից դեպի հյուսիս-արև-
մուտք (ցուլց է տալիս): Դրեվյան-
ները սուլխ են հարկ այնքան, վոր-
քան պահանջում է Իդորը, բայց նա
դրանով չի բավականանում և ճա-
նապարհից վերադառնում է ու յերկ-
րորդ անգամ հարկ է պահանջում:
Դրեվյաններն այլևս չեն հնազանդ-
վում նրան. նրանք տեսնում են, վոր
իշխանն իրենցից վոչ թե հարկ է հա-
վաքում, այլ թալանում է: Այդ ժա-
մանակ գրեվյանները մտածում են
«Յեթե դայը հոտի մեջ մտնելը սո-
վորություն դարձնի, ապա ամբողջ
հոտը կպատառտի: Մպանենք նը-
րան»: Այդպես էլ անում են. գրեվ-

յանները հարձակվում և ջախջա-
խում են Իդորի ոսպմաջովատը, իսկ
Իդորի վտաքերը կապում են յերկու
ծառի մինչև գետին կոպրած կա-
տարներին և յերբ ծառերը բաց են
թողնում, իշխանը պատառ-պատառ
է լինում:

Ուրեմն Իդորին ինչո՞ւ սպանեցին
դրեվյանները:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Վորովհետև Իդորը
ժողովրդից շատ հարկ եր վերցնում,
չարչարում եր նրանց:

ՌԻՍՈՒՅԻԶ— Իդորի մահից հետո,
945 թ. իշխում է նրա կին Ուլգան:
Իշխանուհի Ուլգան վորոշում է վրեժ
առնել գրեվյաններից իր ամուսնու
մահվան համար: Նա վերցնում է
Կիւնի զորքերը և արշավում գրեվ-
յաններին վրա: Ուլգան շրջապատում է
գրեվյանների գլխավոր քաղաքը: Մի
տարի գրեվյանները հերոսաբար
կռվում են իշխանուհի Ուլգայի դո-
րքերի դեմ: Իշխանուհի Ուլգան չի կա-
րողանում գրավել քաղաքը: Այդ ժա-
մանակ նա դիմում է խորամանկու-
թյան. պահանջում է գրեվյաններից
շատ թեթև հարկ, ամեն մի տանից
3 աղամիսի և 3 ճնձգուկ:

Դրեվյանները բերում են թոշուն-
ները: Ուլգան հրամայում է թոշուն-
ների վտաններից կապել ձուլած խը-
ծուձի կտորներ, վառել և բոլորին
բաց թողնել: Այդպես էլ անում են:
Թոշունները թոշում են գրեվյաննե-
րի քաղաքը և ամեն մեկը մտնում է
իր բունը. դրանից քաղաքում բորնի-
վում է մեծ հրդեհ, վատվում են
տները, քաղաքը: Ուլգայի զորքերը
հարձակվում են վատվող քաղաքի
վրա, կտտորում քաղաքի պահպան-
ներին և գրավում քաղաքը: Դրավե-
լուց հետո թալանում են բնակիչնե-
րին և նրանց վրա ծանր հարկեր դը-
նում: Բայց հետագայում իշխանուհի
Ուլգան, նկատի ունենալով ժողովրդի
գիմարտությունը, կարգավորում է
հարկեր հավաքելու գործը:

948 թ. Իշխանուհի Ոլգան զնում է Բյուզանդիա, հուլիսից յերկիր կառավարելու դորքը սովորելու համար: Այդ ժամանակ հուլիսի ամենազարգացած ժողովուրդն էլին: Նա այնանց նկատում է, վոր յեկեղեցիներում տերտերներն ու վարդապետները միշտ քարոզում են ժողովրդին, վոր հնազանդ լինեն թագավորին, իշխանին, հարկերը ժամանակին վճարեն: Ոլգան նկատում է, վոր հունական կրոնը, հավատը մի լայ միջոց է իշխանի տիրապետութունն ամրացնելու և սլավոնական ցրված ցեղերին մի պետութան մեջ հավաքելու համար:

Սլավոնները զարգացած չէին, նրանք չգիտեցին, թե ինչպես է առաջանում փոթորիկը, կայծակը, անձրևը, կարկուտը և վայելում էին բնութան այդ յերևույթներից: Փոթորիկը քանդում էր նրանց բնակարանները, կայծակից յերբեմն վառվում էին տները, ծառերը: Արևին այրում էր ցանքերը, և դրա համար սլավոններն աստվածներ էլին համարում արեդանը, քամին, կայծակը և այլն. վայտի ու քարի վրա նկարում էին այդ աստվածներին, յերկրպագում էին նրանց և նրանց պահարկում էին կենդանիներ, նույնիսկ յերեկաններին և զերիններին:

Իշխանուհի Ոլգան ուղեց ողտադորձեղ ջրիստանական կրոնն իր ժողովրդին հնազանդ պահելու, իր իշխանութունն ամրացնելու համար: Նա Բյուզանդիայում ջրիստանութունը ընդունեց:

Վերադառնալով Կիև, իր վորդի Սվյատոսլավին էլ համոզում էր նույնն անելու: Բայց Սվյատոսլավը չի համոզվում. նա ասում է. «Յես սլավոնական բոլոր ցեղերին կհամախորհեմ և ուժեղ պետութուն կտեղծեմ միայն զեկեղ միջոցով»:

Այժմ խոսենք իշխան Սվյատոսլավի մասին:

957 թ. Իշխան է դառնում Ոլգայի վորդի Սվյատոսլավը: Մինչև հիմա մեր անցած իշխաններից մոտ մեկը չի յեղել Սվյատոսլավի նման. նա անվախ էր, քաջ էր, նա հերոս էր, խելացի յեր:

Սվյատոսլավը սիրում էր զինվորին, իսկ զինվորը՝ նրան: Նա իր ամբողջ կյանքը անց է կացրել կրոնի վրա: Ետ ժամանակ քնում էր զեանին, խարույկի մոտ, բաց յերկրնքի տակ, իր զինվորի կողքին: Ուտում էր այն, ինչ վոր զինվորն էր ուտում: Նա մոտ մոռաց չէր վախենում, կոխվել զեկավարում էր խելացի կերպով. շատ ժամանակ կովից ասած հայտնում էր թշնամուն, թե «զալիս եմ ձեզ վրա»: Սվյատոսլավը շատ ու շատ յերկրներ գրավեց: Նա իր քաջարի գործերով հարձակվեց Ոկր զեառի ավերին բնակվող շատ ցեղերի վրա ու տիրեց նրանց. կողովանց բուլղարները, սպա գրավեց Կասպից ծովի տերերը:

Բայց արեք ձեր գրքերում 14-րդ էջի քարտեղը, ուշադրութուն դարձրեք սլաւոններով կարմիր գծերի վրա: Դրանք իշխան Ոլգայի, Իգորի և Սվյատոսլավի արշավանքների ճանապարհներն են: Իշխան Սվյատոսլավը անցավ Վոլգայի վրայով զեպի Սև ծով: Սվյատոսլավը մոջնացրեց Սաղարական թագավորութունը, կողոպտեց չերեկներին (ցույց է տալիս քարտեղի վրա): Սվյատոսլավի հաղթանակները շատ-շատ են: Հետո նա զալիս է Կիև և զբաղվում է իր պետութան կառավարման գործով: Այդ ժամանակ Իանուրի բուլղարներն ապստամբվել էին Բյուզանդիայի դեմ (ցույց է տալիս): Բյուզանդիայի թագավորը խնդրում է Սվյատոսլավին մեծ վարձատրութամբ ձնչել Իանուրի բուլղարներին ապստամբութունը:

Ուրեմն տեսնում եք, յերեկաներ, Սվյատոսլավն ավելի ուժեղ էր,

քան այդ գարգացած Բյուզանդիայի թագավորը:

Սվյատոսլավին իր գործերով մրանում է Բուլղարիա, ձնչում է ապստամբութունը, շատ քաղաքներ է խլում և ուզում է իր մայրաքաղաքը Կիևից տեղափոխել Բուլղարիա: Այս բոլորի հետևանքով Սվյատոսլավը շատ է ուժեղանում: Բյուզանդիայի կայսրը զգում է, վոր Սվյատոսլավին իր յերկրին շատ է մոտեցել և արդեն վտանգավոր հարեվան է դարձել, ուստի խորամանկութամբ կազմակերպում է պեչենեգներին և ուղարկում Կիևի վրա կովի: Այդ բանն իմանում է Սվյատոսլավը: Նա անմիջապես յետ է դառնում և պեչենեգներին հեռաբուժ Կիևից: Այդ ժամանակ Բյուզանդիան և Բուլղարիան համաձայնութիւն են զալիս միասին կովելու Սվյատոսլավի դեմ: Սվյատոսլավն արդեն վերադարձել էր Բուլղարիա: Տեղի յե ունենում մի քանի ճակատամարտ: Սվյատոսլավը մի շարք հաղթանակներ է տանում, բայց նրա ուժը թուլանում է, ինքն էլ վերջին ճակատամարտում վերավորվում է: Նա նոր բանակ կազմել չէր կարող, և դրա համար հաշտութուն է կնքում Բյուզանդիայի և Բուլղարիայի հետ:

Բյուզանդիայի կայսրը զիմելով Սվյատոսլավին ասում է. «Յես քեզ ջարդեցի, դե արի հաշտվենք», իսկ Սվյատոսլավն ասում է. «Դու ինձ ջարդեցիր, բայց չհաղթեցիր, իսկ յես կգնամ, նորից կվերադառնամ և՛ քեզ կջարդեմ, և՛ կհաղթեմ»: Դրանից հետո, յերբ Սվյատոսլավին իր իմբով վերադառնում էր Կիև, ճանապարհին հանկարծ նրա վրա յեն հարձակվում պեչենեգները իսկ այդ բանը կազմակերպել էր Բյուզանդիայի կայսրը: Այդ կովում 972 թ. սպանվեց իր ժամանակի հերոս, սլավոնների իշխան Սվյատոսլավը: Ասում են, իբրև թե, պեչե-

նեգների իշխանը Սվյատոսլավի դանդից իր համար թառ էր պատրաստել և խնջույքներին նրանով գինի յեր խմում:

Ուրեմն, տեսնում եք, յերեկաներ, այդ քաջ գորավար իշխանը կովից առաջ հայտնում էր թշնամուն, թե «զալիս եմ ձեզ վրա», իսկ Բյուզանդիայի կայսրը խարդախութամբ սպանել տվեց նրան:

Հիմա կրկենք մեր այսորվա անցածը և տեսնեք, թե ձեզանից ով է լավ լսել ինձ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ոլգայից հետո ո՞վ էր սլավոնների իշխանը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ռյուրիկի տղան՝ Իգորը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— ձիշա է, ինչ իմացանք Իգորի մասին:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իգորն ավելի ընդարձակեց «Կիևյան Ռուսիան», արշավեց Կովկասի վրա և թալանեց Բագու քաղաքը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ել ինչ իմացանք նրա մասին:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իգորն արշավեց Բյուզանդիայի վրա, նրանցից վերկանք վերցրեց և խոստացավ պաշտպանել նրանց:

ՄՅՈՒՍ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ— Դրեկլաններն Իգորին սպանեցին՝ իրենցից շատ հարկեր վերցնելու պատճառով:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— ձիշա է: Իսկ Իգորից հետո ո՞վ էր իշխանը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իգորից հետո իշխան Իգորի կինը: Իշխանուհի Ոլգան: Նա այրեց զովելյանները քաղաքը ու նրանց վրա ծանր հարկեր դրեց:

ՄՅՈՒՍ ԱՇԱԿԵՐՏԸ— Բայց հետո կարգավորեց հարկի հավաքումը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Իսկ ի՞նչ աստվածներն ունեյին սլավոնները:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Արեդակի, քամու, կայծակի և այլն:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Նրանք ինչո՞ւ էին հավատում դրանց:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Վորովհետև նրանք չզիտեյին բնութեան այդ յերևույթները պատճառները և վախենում էին նրանցից:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ճիշտ և, իշխանուհի Ուրան ինչո՞ւ փոխեց իր համարը, իր կրօնը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Նա Բյուզանդիայում տեսավ, վոր քրիստոնեություն միջոցով կարելի չէ համախմբել սլավոնական ցեղերին, հնազանդություն մեջ պահել նրանց և ամբացնել իշխանի իշխանությունը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Իսկ ինչո՞ւ Ուրանի տղան— Սվյատոսլավը չուզեց քրիստոնիս դառնալ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Սվյատոսլավն ուզում էր զենքով համախմբել սլավոնական ցեղերին մի պետություն մեջ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Հիմա ի՞նչ կասեք իշխան Սվյատոսլավի մասին:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իշխան Սվյատոսլավը քաջ զորավար էր, նա շատ ցեղերի յենթարկեց իրեն, կովեց Բուլղարները և Բյուզանդիայի զեմ, բայց Բյուզանդիայի թագավորի դավադրութեամբ սպանվեց պեչենեգների ձեռքով:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ճիշտ և, յերեխաներ, հիմա բաց արեք ձեր գրքի 20-րդ էջը, այնտեղ գրված է «Իշխան Իգոր»: Մեր նոր դասը կլինի հենց այստեղից: Հիմա կարդանք առաջին պարբերությունը, յես կկարդամ, իսկ դուք նայեցեք և հետեվեցեք, թե ինչ է գրված այնտեղ: (Կարդում է). «Ուրեղի մահվանից հետո սկսեց իշխել Ռյուրիկի վորդի Իգորը: Նրա ժամանակ Կիևյան Ռուսիայի ընդարձակումը շարունակվում էր: Իգորը, ինչպես և Ուրեղը, շատ պատերազմեց: Նրա օրով ար-

չավանքներ յեղան Կովկասի և Բյուզանդիայի վրա: Հույներն Իգորին մեծ և արժեքավոր փրկանք տվին: Հույների հետ կնքած պայմանագրի համաձայն՝ նա պարտավորվեց Բյուզանդիան պաշտպանել քոչվորների հարձակումներից»:

Իսկ այժմ բացեք 22-րդ էջը, յես կկարդամ (կարդում է). «Իգորի մահվանից հետո սկսեց իշխել նրա կին Ուրան: Նա իր ամուսնու մահվան համար դրելյաններից դաժանորեն վրեժ առավ: Ուրանի ռազմաջոկաւը պաշարեց դրելյանների գլխավոր քաղաքը: Նա իր գործով մի ամբողջ տարի մնաց քաղաքի պարիսպների մոտ և քաղաքն առնել չկարողացավ»:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Լավ, իսկ 23-րդ էջում ո՞ւմ մասին է գրված:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Իշխան Սվյատոսլավի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ճիշտ է. ո՞վ կարող է կարգալ այդ մասը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— (Կարդում է). «Ուրանից հետո Կիևի իշխան դարձավ Սվյատոսլավը: Նա իր ամբողջ կյանքն արչավանքներում անցկացրեց: Արչավանքի ժամանակ նա քնում էր գետնին, խարույկի մոտ, բաց յերկնքի տակ, իր տակը մի բան փոխելով և գլխի տակը թամբ գնելով: Սվյատոսլավն ուտում էր ինչ վոր պատահում էր— ածխակրակի վրա խորոված ձիու, զազանների միս: Նա լինելով անյերկուղ մարդ, թշնամուն նախազուլացնում էր իր հարձակման մասին և ուղարկում էր ասելու, թե՛ «գալիս եմ ձեզ վրա»:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Լավ, բավական է: Այդ յերեք գլուխները տանը կկարդաք, լավ կպատրաստեք ձեր դասը,

վորպեսզի հաջորդ դասին կարողանաք պատմել այդ յերեք իշխաններին մասին:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ուրեմն, վո՞ր էջերն էք կարդալու:

ԱՇԱԿԵՐՏ— 20, 21, 22, 23, 24 և 25:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այդպես էլ նշանակեցեք ձեր օրագրերում: Տանը լավ կլիտեք 14 էջի քարտեզը և համար քարտեզի վրա կզծեք Ուրեղի, Իգորի և Սվյատոսլավի արչավանքների ճանապարհը:

ԱՐԱՉՅԱՆ ԱՐՓԻԿ

Կրօնականության անվան միջ
ճակարակ գրքերի Յ. րդ դաս-
տարանի բնօգիտության
դասատու:

Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍ

Դասի պլանը— 1. Ձրույց յերեխա-
ների ամառային աշխատանքների
չուրջը:

2. Նոր դաս— «Ներածութիւն»:

ա) Բնագիտութիւնը վերսկսելու
տեսիւն:

բ) Բնագիտութիւնը նշանակութիւն-
նը:

3. Հաջորդ դասին կատարվող
եքսկուրսիայի նախապատրաստումը:

4. Տնային աշխատանք:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՑԻՔ

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, նախ
քան նոր դասին անցնելը, թող ձե-
զանից մի քանիսը պատմեն, թե
ինչպե՞ս են անցկացրել ամառային
արձակուրդը, վորտե՞ղ են յեղել և
ինչո՞վ են գրադվել:

Աշակերտները պատմում են իրենց
ապավորութիւնների մասին, վեր-
հիշում են, թե բնութիւնը մեջ ինչ-
պիսի կենդանիներ և թռչուններ են
տեսել, թե ինչպե՞ս հավաքել և պատ-
րաստել են գանազան ծաղիկների,
բանեմանների, թիթեռների, մեջման-
ների, քարի, հողի և այլ նյութերի կո-
լեկցիաներ:

— Տեսնում եք յերեխաներ, բնու-
թիւնը (աշխարհը) շատ հարուստ
է, իսկ վորպեսզի մենք լավ իմա-
նանք բնութիւնը, պետք է ուսում-

նասիրենք կենդանիներին, բույսերը,
հողը, ջուրը, ողը. սովորենք բնա-
գիտութիւնը: Բնութիւնը մասին յե-
ղած գիտութիւնը կոչվում է բնա-
գիտութիւն: Բնագիտութիւնը մեզ
համար շատ մեծ նշանակութիւն ու-
նի: Նա ոգնում է մեզ բնութիւնը
ճիշտ ճանաչելու և հասկանալու:
Բնագիտութիւնը սովորում է մեզ սո-
ցիալիստական շինարարութիւնը մեջ:
Նա մեզ սովորեցնում է իմանալ, թե
ինչ է կատարվում բնութիւնը մեջ և
ինչպե՞ս կարելի յե սպասարկել նրա
հարստութիւնները մեր նպատակնե-
րի համար:

— Յերեխաներ, այժմ դուք ա-
սեք, ինչո՞ւ յենք սովորում բնագի-
տութիւնը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Բնագիտութիւնը սո-
վորում ենք նրա համար, վորպեսզի
կարողանանք ճիշտ հասկանալ բնու-
թիւնը և ոպտագործել նրա հարու-
ստութիւնները:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այո, ճիշտ է: Յե-
ղել է մի ժամանակ, յերբ մարդը
բնութիւնը մասին շատ քիչ բան է
իմացել, մարդիկ դադարեցրել են ու-
նեցել բույսերի և կենդանիների
բազմազան մասին. չեն ունեցել
կրակ, մեքենաներ, իսկ երկտրա-
կանութիւնը մասին բոլորովին չեն
իմացել. դրա համար նրանք վախե-
նում էին վայրի գազաններից, կը-
րակից, ամպի գոռոցից, (ամպրո-

պից), և նրանց պաշտում էին:
Բայց հետո մարդիկ յերկարատեղ
աշխատանքի շնորհիվ կարողացան
բնութիւնը մասին գիտութիւնը ձեռք
բերել, իմանալ նրա շատ գաղտնիք-
ները: Այժմ մարդիկ վոչ միայն
չեն վախենում բնութիւնը յերեմկութի-
ւնից, այլ ոպտագործում են նրա
հարստութիւնները:

— Ո՞վ է ցանկանում ասել, մար-
դիկ ի՞նչ են պատրաստում բնութիւնը
մեջ յեղած նյութերից:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Բնութիւնը մեջ յե-
ղած նյութերից մարդիկ պատրաս-
տում գործիքներ, հագուստ, բնա-
կարան, կերակուր:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ճիշտ է: Բնագիտու-
թիւնը սովորում ենք նրա համար,
վորպեսզի շատ բան իմանանք բնու-
թիւնը մասին և կարողանանք նրա
բոլոր հարստութիւններն ոպտագոր-
ծել:

Այս տարի մենք պետք է ուսում-
նասիրենք հողը, ջուրը, ողը, այնու-
հետեւ վստվորները երկտրականու-
թիւնը, բույսերի, կենդանիների և
մարդու մասին:

Ամենից առաջ կսովորենք հողի մա-
սին, այդ նպատակով հաջորդ դա-
սին մենք պետք է կատարենք եքս-
կուրսիա գետնի շերտերն ուսում-
նասիրելու. ձեզ հետ պետք է վերց-
նեք շորից կամ թղթից պարկեր հո-
ղի նմուշները վերցնելու համար,
բահեր, սանիտիմետրային բաժան-
մունքներով ժապավեն (բացատրում
է ինչպե՞ս պատրաստել), տետր և
մատիտ նկարելու համար: Այժմ յե-
րեխաներ բաց արեք դասագրքերը—
կիրադար և Յ «Ներածութիւնը» և
կսովորեք պատասխանել հետեւյալ
հարցերին:

1. Ինչո՞ւ պետք է ուսումնասիրել
բնութիւնը: 2. Վո՞ր գիտութիւնն
է կոչվում բնագիտութիւն:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍ

Աշխատանքը եփակուրսիայի վայ-
րում:

Եքսկուրսիայի նպատակը.— Ծա-
նոթացնել յերեխաներին հողի շեր-
տերի հետ:

Եքսկուրսիայի պլանը.— 1 Հողի
շերտերի գիտումը:

2. Ձրույց հողի շերտերի մասին:

3. Գետնի կտրվածքի նկարումն
աշակերտական տետրերում:

4. Նմուշների հավաքումը:

5. Տնային աշխատանքի հանձնա-
րարում:

(Եքսկուրսիայի վայրը նախորդ
ուսումնասիրված է ուսուցչի կող-
մից): Նախ քան եքսկուրսիա դնալը
ուսուցչից ստուգում է արդյոք ըրիվ
է եքսկուրսիայի համար անհրաժեշտ
սարքավորումը: Եքսկուրսիան կա-
տարվում է հետեւյալ կարգով.
հասնելով եքսկուրսիայի վայրը ու-
սուցչից հնարավորութիւն է տալիս
աշակերտներին մի փոքր հանգստա-
նալ, վորից հետո անցնում են աշ-
խատանքի: Ուսուցչից հավաքում է
աշակերտներին դետափին, վորտեղ
պարզ կարող է ցույց տալ հողի
մուգ շերտը, ավելի բաց շերտը՝
յենթահողը և լեռնային տեսակնե-
րից ավաղը:

Հողի շերտերը լավ տեսնելու հա-
մար փորում են փոս այնպե՞ս, վոր
մի կողմը լինի ուղղահայաց և այդ
կտրվածքը լուսավորվի արևից:
Փորելու ընթացքում ուսուցչի ցուց-
մունքով յերեխաները գիտում են
գետնի կտրվածքը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, գետնի
շերտի գույները ինչպե՞ս են իրարից
տարբերվում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Գետնի վերին շեր-
տը սև է, նրանից ներքևի շերտը
ավելի բաց գույն ունի, իսկ ավելի
խորն ավազ է յերեմկում: Մի ուրիշ
աշակերտ ավելացնում է, վոր վերին

չերտում յերեւում են խոտաբույսերի և ծառերի արմատները:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ապա յերեսանե՛ր, լավ նայեցե՛ք, եւ ի՞նչ եք տեսնում հողի մեջ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Կենդանի և մեռած բզեզներ, վորդեր և ուրիշ միջատներ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Բույսերի արմատները մեծ մասամբ գտնվում են դեռնի վերին մուգ շերտերում, իսկ ավելի խորքում ավազի մեջ անցնում են ծառի ամենալայն արմատները:

Գետնի վերին մուգ շերտը կոչվում է հող, իսկ հողի տակ գտնված ավելի բաց գույն ունեցող շերտը կոչվում է յենք-ախոլ կամ մայր ապար: Կենդանիները և բույսերը մնալով հողի մեջ փտում են և դառնում սև նյութ՝ փտահող: Արևից սև հողը շուտ և տաքանում և բույսերը նրա մեջ լավ են աճում: Հողը դառնում է բերրի, վորի շնորհիվ բույսերը լավ բերք են տալիս: Այժմ ձեզանից մեկը թող սանտիմետրային ժապավենով չափի հողի և յենթահողի շերտի կտրվածքի հաստութունը, ապա դուք ձեր տետրերում նկարեցե՛ք գետնի կտրվածքի ընդհանուր տեսքը, մտաւոր չափով հողի և յենթահողի շերտերի: Երտերի հաստութունի չափը նշանակե՛ք թվերով կողքին (շերտերի գույնը նշանակվում է գունավոր մատիտով): Այդ աշխատանքից հետո յերեսանե՛րը հավաքում են բոլոր շերտերից նմուշներ տուփերի կամ պարկերի մեջ և դրում վրան տեսակը: Սրանով վերջանում է երկուրսիցի գործնական մասը:

Վերադառնալով դասարան բերած նյութերը դասավորում են պահարանում:

Տնային աշխատանք— կարդալ դասագրքից էջ 5 «Հողը»: Նկարել րնագրիտության տետրերում գունավոր մատիտներով կամ ներկերով հողի շերտերը — ոգտվելով եքս-

կուրսիայում տետրերի մեջ նկարածից:

ՅԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍ

Դասի պլանը

1. Երկուրսիցի մշակումը դասարանում:

2. Նոր դաս— Ինչից է կազմված հողը, № № 1, 2, 3 փորձերը:

3. Տնային աշխատանքի հանձնարարում:

Դասի կառավարումը

Սպիրտայրոց, հող, սլրիմուս, թիթեղյա աման, գլալ, սրվակ, ջուր, բաժակներ:

Դասի ընթացքը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեսանե՛ր, նախորդ դասին մեր կատարած երկուրսիցի ընթացքում ի՞նչի հետ ծանոթացանք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Մեր կատարած երկուրսիցի ժամանակ ծանոթացանք գետնի տարբեր շերտերին՝ հողի, յենթահողի և ավազի հետ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Գետնի վոր շերտն է կոչվում հող:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Գետնի վերին շերտը, վորն ունի մուգ գույն կոչվում է հող:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Գետնի շերտերի հաստութունը չափելով ի՞նչ յեղրակացության յեկանք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Գետնի շերտերի հաստության չափումը պարզեց, վոր շերտերը ունեն տարբեր հաստություն:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Գետնի վերին շերտում ի՞նչ տեսանք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Գետնի վերին շերտում մենք տեսանք բույսերի և կենդանիների մնացորդներ, վորոնք հողը դարձնում են բերրի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Սաչա, այժմ դու պատմիր հողի մասին դասը լրիվ:

ՍԱՇԱ— Գետնի վերին շերտը,

վորն ունի սև գույն, կոչվում է հող. նրա մեջ կան բույսերի և կենդանիների մնացորդներ, վորոնք մրնալով հողի մեջ փտում են, հողին տալիս սև գույն, դարձնելով հողը բերրի, վորի շնորհիվ բույսերը լավ են աճում, լավ բերք են տալիս, վորը մեծ նշանակութուն ունի մեր սոցիալիստական դյուղատնտեսության համար: Իսկ ավելի ներքևում հողն աստիճանաբար բաց գույն է ստանում. այդ շերտը կոչվում է յենթահող, կամ մայր ապար: (Նույնը պատմում է մի ուրիշ աշակերտ):

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Մենք հողի շերտի մասին արդեն իմացանք, այժմ պետք է սովորենք թե հողի մեջ ինչ նյութեր կան: Դրա համար կկատարենք փորձեր:

Սուրբիկ, դու կրկնիր, ի՞նչ նպատակով մենք պետք է կատարենք փորձ:

ՍՈՒՐԻԿ— Վորպեսզի պարզենք, թե հողի մեջ ի՞նչ նյութեր կան:

ՓՈՐՁ № 1

Մի բաժակ ջրի մեջ դրում ենք մի փոքրիկ հողի կնձիկ, ջրի մեջ յերկում են ողի բջալիկներ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ ենք տեսնում ջրի մեջ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Տեսնում ենք բջալիկներ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այդ ի՞նչ բջալիկներ են:

ԱՇԱԿԵՐՏ— (Չիմանալու դեպքում ուսուցիչը պարզում է, վոր ողի բջալիկներ են):

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ուրեմն հողն իր մեջ ի՞նչ է պարունակում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Հողը իր մեջ պարունակում է ող:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ինչպես տեսաք բաժակի ջրի մեջ լցնելով հող նրա մեջ յեղած ողը դուրս մղվեց ջրի կողմից: Ուրեմն հողի մեջ կա ող: Ողը հողի մեջ բուսնող բույսերի համար

անհրաժեշտ է: Այժմ նոր փորձ կատարենք և տեսնենք բացի ողից ել ինչ կա հողի մեջ:

ՓՈՐՁ № 2

Չոր փորձանոթի մեջ լցնում ենք մի գլալ հող և սպիրտայրոցի վրա տաքացնում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Փորձանոթի պատերին ի՞նչ եք տեսնում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ջրի մանրիկ կաթիլներ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչի մեջ էլին գտնվում ջրի կաթիլները:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ջրի կաթիլները գրտնվում էլին հողի մեջ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ուրեմն հողի մեջ բացի ողից ել ի՞նչ կա:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Բացի ողից հողի մեջ կա նաև ջուր:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ջուրը, ինչպես և ողը անհրաժեշտ են բույսերի համար:

Բույսերն իրենց ամտներով ջուրը ծծում են հողից. առանց ջրի բույսերը կչորանան:

ՓՈՐՁ № 3

Թիթեղյա ամանի մեջ լցնում ենք մի գլալ հող և սլրիմուսի վրա շիկացնում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեսանե՛ր, նայեցե՛ք ուշադիր, ի՞նչ է բարձրանում: (Ուսուցիչը աշակերտներին ցույց է տալիս հողի ալրվելուց առաջացած ծուխը):

ԱՇԱԿԵՐՏ— Բարձրանում է ծուխը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչից է առաջանում ծուխը:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Հողի մեջ յեղած նյութերը այրվեցին և առաջացավ ծուխը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Հողի գույնի մեջ ինչպեսի փոփոխություն եք նկատում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Հողը էր սև գույնը կորցրեց:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Այո, վորովհետև հողը շիկացնելու ժամանակ նրա մեջ յեղած բույսերի և կենդանիների փտաց մնացորդները այրվեցին և մենք ծուխ նկատեցինք, վորից հետո հողը էր սև գույնը կորցրեց: Ահա այդ այրվող նյութը կոչվում է փտանյութ (փտահող):

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Ուրեմն հողի մեջ ի՞նչ նյութեր կան:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Փորձերից պարզվեց, վոր հողի մեջ կա ոգ, ջուր և փտահող:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ— Այժմ յերեխանե՛ր, հանեցեք դասագրքերը և բացեք էջ 6 «Ինչից է կազմված հողը». նայեցեք գրքերին, յես կարդում եմ ձեր դասից մի հատված (կարդում է դասի № 3 փորձը և աշակերտներին բացատրում, թե ինչպես պետք է տանը սովորել դասը): Դասագրքերը ծածկել ու պահել: Հանեք որագրերը և զրեք ձեր դասը:

Տնային աշխատանք— սովորել «Ինչից է կազմված հողը» 6-7 էջ: Բնագիտության տեսրերում նկարել դասարանում կատարած փորձերը:

ՅԵՐԳ — ՅԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

— ԻՆՉՊԵՍ ՍԿՍԵԼ ՆՈՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ 1)

ԴԱՍԻ ԹԵՄԱՆ — Յերաժշտական ձայն, ձայնաշար, ոկտավ, գամմա:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՅՔԸ

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Յերեխաներ, ի՞նչ յերգեր էք հիշում մեր անցած յերգերից:

Աշակերտները թվում են իրենց դիպցած յերգերը:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Յերգեցեք ձեր հիշած յերգերից «Աշուն»:

Աշակերտները յերգում են «Աշուն» յերգը մեղմ և գեղեցիկ:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Հիմա լսեցեք, ինչպես վոր տասերով կարելի յե գրի առնել այն բոլորը, ինչ վոր մենք խոսում ենք, այնպես էլ կարելի յե գրի առնել յերգը դանսդան նշաններով: Այն դիտությունը, վոր սովորեցնում է ձայները գրի առնել և յերգել, կոչվում է ձայնագրություն: Այն, ինչ վոր լսում ենք, կոչվում է ձայն: Բոլոր ձայները, վոր դուք լսում էք յերկու տեսակ են, յերաժշտական և վոչ յերաժշտական:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Ի՞նչից, ձայները բա՞նի տեսակ են:

Ի՞նչից — Ձայները լինում են յերկու տեսակ — յերաժշտական և վոչ յերաժշտական:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Ի՞նչից, ձայները բա՞նի տեսակ են:

Ի՞նչից — Ձայները լինում են յերկու տեսակ — յերաժշտական և վոչ յերաժշտական:

1) Կարելի յե սդտագործել նաև այն դասարանների համար, վորտեղ ստաջին անգամ սկսվում է նոտագրության ուսուցումը:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Յերաժշտական կոչվում են այն ձայները, վորոնք ունեն վորոշ բարձրություն և վորոշ տեվոզություն՝ որինակ՝ յերգի ձայնը, սրնդի ձայնը, զաշնամուրի նվազը՝ յերաժշտական ձայների են, վորովհետեվ լսում ենք ու կարողանում վորոշել բարձր ու ցածր լինելը, իսկ սայլի զգրգյունի, ամպի զուռցի ձայնի բարձրությունը չի կարելի վորոշել. ուրեմն, վո՞ր ձայներն են կոչվում յերաժշտական:

ԱՇԱԿԵՐՏ — Այն ձայները, վորոնք ունեն վորոշ բարձրություն:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Իսկ վո՞ր ձայներն են վոչ յերաժշտական:

ԱՇԱԿԵՐՏ — Այն ձայները, վորոնք չունեն վորոշ բարձրություն և վորոշ տեվոզություն:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Այժմ լսեցեք ինձ (ուսուցիչը ձայնավոր տասով մի բարձրությամբ յերգում է դանսդան տեվոզության կարճ ու յերկար ձայներ):

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Ո՞վ է ուզում վորոշել, թե ձայնի, վո՞ր հատկությունը կատարեցի յես:

ԱՇԱԿԵՐՏ — Մենք լսեցինք կարճ ու յերկար ձայներ:

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Ուրեմն յես յերաժշտական ձայնի վոր հատկությունը ցույց տվի ձեզ:

ԱՇԱԿԵՐՏ — Կարճ ու յերկար լինելը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ ո՞վ է ուզում հիշեցնել, յերաժշտական ձայնը քանի հատկութիւն պետք է ունենա:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերաժշտական ձայնը պետք է ունենա յերկու հատկութիւն. բարձրութիւնը և տեղորոշութիւնը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Վոչ յերաժշտական ձայնը ու՞նի նման հատկութիւն:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Վոչ յերաժշտական ձայնը նման հատկութիւններ չունի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխանե՛ր, յերաժըշտական հիմնական ձայները յոթն են, նրանց անուններն են՝ դո-րե-մի-ֆա-սոլ-լյա-սի:

Դասատուն նույնը գրում է գրատախտակի վրա: Աշակերտները զբոսում են տետրերում:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այս յոթ հիմնական ձայները աստիճանական հետեւորդութիւնը կոչվում է ձայնաշար:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ցանկանում կրկնել ձայնաշարի անունները:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Դո-րե-մի-ֆա-սոլ-լյա-սի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Չարիկ, այժմ կազմիր ձայնաշար քն անունից, աստիճանական հետեւորդութիւնը:

ՉԱՐԻԿ— (Գրատախտակի վրա կազմում է ձայնաշար) — րե-մի-ֆա-սոլ-լյա-սի-դո:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ո՞վ է ուզում կազմել ձայնաշար սոլ-ից: Պատասխանում են 1—2 աշակերտ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ կազմենք դասարանով միասին. սոլ-լյա-սի-դո-րե-մի-ֆա: Ինչպես տեսանք յերաժշտական հիմնական ձայները յոթն են: Մնացած բոլոր ձայները, վոր կան յերաժշտութիւն մեջ և լսվում են, յոթ հիմնական ձայները կրկնութիւններն են, վորոնք կոչվում են ռիտմիկներ, այսինքն՝ կրկնվող ձայներ: Այժմ յեթե ձայնաշարի վերջում ավելացնենք նրա առաջին աստիճանի ոկտավը (կրկնվող ձայնը)

որինակ՝ դո-րե-մի-ֆա-սոլ-լյա-սի և դո) ձայնաշարի առաջին աստիճանը կդառնա գաւմա: Այսպիսով դամմանունի 8 աստիճան:

— Ո՞վ է ուզում ասել, ի՞նչ է դրամմա: Վարսի՛կ, դու:

ՎԱՐՍԻԿ— Չայնաշարը, վրան ավելացրած առաջին աստիճանի ոկտավը, կդառնա դամմա:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխանե՛ր, միասին կազմենք դամմա սոլ-ից (կազմում են):

Սերժիկ, գրի՛ր գրատախտակի վրա, դամմա լյա-ից:

(Սերժիկը գրում է գրատախտակի վրա դամմա լյա-ից):

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Հիմա նայեցե՛ք գրատախտակին, նորից գրում եմ դամմա դո-ից և յերգում: (Ուսուցիչը գրում է դո-ից դամմա և յերգում է):

Այնուհետեւ մեզմ ձայնով յերգում է դասարանը գաւմա, բարձրանալով և իջնելով:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այն դամման, վոր սկսվում է դո-ից կոչվում է հիմնական գաւմա: Այժմ յերգենք հիմնական դամմա բարձր ու ցածր: (Դասարանը յերգում է դամմա մի քանի անգամ դանազան ձևով, ծանր, արագ, մեղմ, միայն բարձր, այս բոլորը ուսուցչի տված բաղխումով): Այժմ վերհիշենք և ամփոփենք մեր անցածը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ է ձայնը.

ԱՇԱԿԵՐՏ— Այն ինչ վոր լսում ենք ականջով, կամ ողի ալիքի միջոցով մեր ականջին հասած շարժումը, կոչվում է ՉԱՅՆ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Չայները քա՞նի տեսակ են լինում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Չայները լինում են յերկու տեսակ— ՅԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ և ՎՈՉ ՅԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Վո՞ր ձայներն են կոչվում յերաժշտական.

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերաժշտական կոչվում են այն ձայները, վորոնք ունին ՎՈՐՈՇ ԲԱՐՉՐՈՒԹՅՈՒՆ և ՎՈՐՈՇ ՏԵՎՈՂՈՒԹՅՈՒՆ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերաժշտական հիմնական ձայները քանի՞սն յեն, և վորոնք են նրանց անունները:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերաժշտական հիմնական ձայները ՅՈՒՆ են. դո-րե-մի-ֆա-սոլ-լյա-սի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այս յոթ հիմնական ձայները աստիճանական հետեւորդութիւնը ի՞նչ է կոչվում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— ՉԱՅՆԱՇԱՐ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ է դամմա:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Չայնաշարը ավելացրած նրա առաջին ոկտավը կոչվում է ԳՍՄՄԱ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ է ոկտավ:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Հիմնական ձայնի կրկնորդութիւնը յոթ աստիճան բարձր կամ ցածր, կոչում է ՌԿՏԱՎ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ յերգենք մեր սովորած յերգերից մեկը (յերեխաները յերգում են սովորած յերգերից մեկը, վորը ունի մաժոր դամմայի տոնայնութիւն, ինչպես «Ինտերնացիոնալ», «Առաջնորդին» — ազատ Մանուկյանի, «Յերգ հայրենիքի մասին» — Դուրանսկու, «Յերգ Վորչիլովի մասին» — Սարոյի, «Չարածի մանուկի պես» — Դանիլի Ղազարյանի և այլն):

Դասը վերջանում է լսողութիւնը սովորած մի յերգի յերգեցողութիւնը:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍ

Դասի թեման. — Նոտա, նոտայի տող, բարձրութիւնը և տեղորոշութիւն, սոլի բանալին, ոժանդակ դիժ, դո նոտան:

Դասի ընթացք.

Ուսուցիչը մտնում է դասարան, յերեխաները լսու են և ուղիղ նըստած: Յերգ յերաժշտութիւն դասին

ուղիղ նստելը, իրանը յերգելիս ուղիղ պահելը, յերգելիս չճշալը, յուրաքանչյուր դասին ուսուցչի ուշադրութիւն կենտրոնը պիտի լինի:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխանե՛ր, անցյալ դասին ի՞նչ սովորեցինք:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Սովորեցինք դամմայի մասին:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ է դամմա, ասա դո՛ւ, Գոհարիկ:

ԳՈՀԱՐԻԿ— Չայնաշարի վրա յերգալեյացնում ենք նրա առաջին ոկտավը կոչվում է դամմա:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերգենք միասին դամմա դո-ից բարձրանալով և իջնելով:

Նախ լսեցե՛ք դո-ի ձայնը: Ուսուցիչը կամերտոնի միջոցով տալիս է դո-ի ձայնը, յերեխաները լսում են, բայց չեն յերգում: Ուսուցիչը նախապատրաստում է դասարանին, վորպեսզի բոլորը միասին նայեն իր բաղխումին, նորից կամերտոնով տալիս և դո-ի ձայնը:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Լսեցիք դո-ի ձայնը: Պատասխանը կլինի այդ:

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ յերգենք դամմա: Դասարանը մեզմ յերգում է դամմա, ուսուցչի տված բաղխումով քառորդ տեղորոշութիւնը, բարձրանալով և իջնելով: Դամման իջնելիս ոկտավ դո-ն յերգվում է յերկու անգամ. դո-րե-մի-ֆա-սոլ-լյա-սի-դո: Դո-սի-լյա-սոլ-ֆա-մի-րե-դո: Այս բոլոր աշխատանքը տեւելու յե 5—6 րոպե:

Հիմա լսեցե՛ք, ինչպես վոր գրել կարգալու համար կան դանազան նըշաններ, վորոնք կոչվում են տոտեր, այնպես ել ձայները գրի առնելու և յերգելու համար կան դանազան ձևերով նշաններ, վորոնք կոչվում են ՆՈՏԱՆԵՐ: Ահա այդ ձևերը (ուսուցիչը գրատախտակի վրա գրում է ամբողջ, կես և քառորդ տեղորոշութիւնը ձևի նոտաներ):

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխանե՛ր, գրված նոտաները բոլորը մի ձևի՞ յեն:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Վոչ, բոլոր նոտաները մի ձևի չեն:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Ահա, առաջինը՝ ուղակաձև, յերկրորդը՝ ողակաձև վերելից գիծ, յերրորդը՝ ողակաձև վերելից լցրած, այս բոլոր ձևերը կոչվում են **ՆՈՏԱՆԵՐ**:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Գրատախտակի վրա գրված առաջին նոտան ի՞նչ ձև ունի:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ողակաձև:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Լենիկ, յերկրորդն ի՞նչ ձև ունի:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Պատասխանում ե— ողակաձև վերելից գիծ:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Յերրորդ նոտան ի՞նչ ձև ունի:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ողակաձև՝ վերելից գիծ լցրած:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Ահա, ինչպես տեսանք, նոտաները լինում են զանազան ձևի: Այժմ նայե՛ք գրատախտակին:

Ուսուցիչը գծում է գրատախտակի վրա նոտային տող սկսելով ներքեվից: Քանի՞ գիծ էք տեսնում. պատասխան— Հինգ գիծ: Ի՞նչ ուղղութեամբ են գծված այդ գծերը. պատասխան— Հորիզոնական: Ահա այս հինգ հորիզոնական գծերը միասին վերցրած կոչվում են **ՆՈՏԱՅԻՆ ՏՈՂ** կամ **ՀՆԳԱՅՆ**:

— Յերեխանե՛ր, նոտային տողը, վորոչում է ձայնի բարձրութունը, իսկ գրատախտակի վրա տեսած ձեր նոտային զանազան ձևերը, վորոչում են ձայնի տեղադրությունը:

Այդպիսով նոտային տողը ձայնի վոր հատկութունն է վորոչում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Նոտային տողը վորոչում է ձայնի բարձրութունը:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Նոտային զանազան ձևերը ձայնի ի՞նչն են վորոչում:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Նոտային զանազան ձևերը վորոչում են ձայնի տեղադրությունը:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Անցյալ գասին սովորեցինք, վոր՞ ձայներն են կոչվում

յերաժշտական:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերաժշտական կոչվում են այն ձայները, վորոնք ունեն վորոչ բարձրութուն և վորոչ տեղադրություն:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Այսօրվա գասին մենք տեսանք, վոր նոտային տողը վորոչում է ձայնի բարձրութունը, իսկ նոտաների զանազան ձևերը վորոչում են ձայնի տեղադրությունը: Նոտաները գրվում են նոտային տողի գծերի վրա և գծամիջերում. այսինքն գծերից բարձր և ցածր:

Ուսուցիչը շատ խնամքով և ղեղեցիկ կերպով գծում է նոտային տող: Նոտային տողի առաջին մասում գրում է նոտաներ գծերի վրա, բաժանում է գծով, յերկրորդ մասում գծում է նոտաներ գծամիջերում, վերցնելով տեղադրության ձևերից կես տեղադրություն:

Յերեխանե՛ր, գրված նոտաների տողը և անունը վորոչելու համար կա մի նշան, վորի անունն է սոլի բանալի: Սոլի բանալին ունի այս ձևը. (ուսուցիչը գրում է սոլի բանալին նոր գրված նոտային տողի սկզբին): Սոլի բանալին իր ողակը հանգում է նոտային տողի յերկրորդ գծին և սոլ անունը տալիս է յերկրորդ գծի վրա գրվող նոտային: (Ուսուցիչը տողի վրա գրում է միայն սոլ նոտան):

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Յերեխանե՛ր, նոտային տողի յերկրորդ գծի վրա գաղնեվող նոտայի անունը ի՞նչ կլինի:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Կլինի սոլ:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Վորտեղից իմացար:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Սոլի բանալիի միջոցով:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Մեր սովորած դամայի մեջ սոլ նոտան, վոր՞ աստիճանն է: Աշակերտները մատների վրա հաշվելով պատասխանում են— Հինգերորդ:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Սոլից հետո ղեպի ցածր, վոր՞ նոտայի անունն ենք տալիս.

ԱՇԱԿԵՐՏ— Փա նոտայի:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Ապա՛, ղեպի ցածր. պատասխանը՝ մի, հետո, ըն: վերջինը կլինի դա:

Ուսուցիչը առանձին նոտայի տողի վրա սոլի բանալին ղեկուց հետո, վերցնելով կես տեղադրության ձևը գրում է. սոլ — Փա — մի — ըն նոտաները, գրութեան ժամանակ յեղնելով այն բացատրութունից, վոր նոտաները գրվում են գծերի վրա և գծամիջերում. յերբ հասնում է ըն նոտային, հարց է տալիս, — այլևս գիծ կա՞ շարունակելու ղեպի ցած, պատասխանը կլինի՛ վոչ:

Նոտային տողը բաղկացած է հինգ հիմնական գծերից, հարկ յեղած ղեպում կարելի յե ավելացնել նաև ոժանդակ գծեր: Դո, նոտան գրվում է առաջին ոժանդակ գծի վրա: Ուսուցիչը գրում է նաև դո նոտան, ըն—ից ցածր, վրան վորոչ կերպով քաշում է ոժանդակ գիծը:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Այժմ վորտեղ է գտնվում դո նոտան:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ոժանդակ գծի վրա:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Գծում է նոր նոտային տող, գրում է յերկու դո, մեկ դո կես տեղադրությամբ, մյուս դո—ն քառորդ տեղադրությամբ:

— Յերեխանե՛ր, քա՞նի նոտա յե գրված:

— Յերկու:

— Ի՞նչ նոտաներ են:

— Դո:

— Առաջին դո—ն անվաններ կես, իսկ յերկրորդ՝ ողակաձև լցրած անվաններ քառորդ: Կես տեղադրությունը ի՞նչ ձև ունի, քառորդը ի՞նչ ձև:

— Կեսը ունի ողակաձև չլցրած, քառորդը ողակաձև գիծ լցրած:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Յուրաքանչյուր կես տեղադրություն ունեցող նոտային պետք է տալ յերկու բաղաձայն, իսկ յուրաքանչյուր քառորդ տեղադրություն ունեցող նոտային մեկ բաղաձայն: Այժմ էլ յերգենք դամայա յուրաքանչյուր ձայնատիճանը կես

տեղադրությամբ: (Ուսուցիչը կամերատնով վորոչում է դո—ի ձայնը, բաղաձայն տալիս է ինքը դասատուն, բոլորը կենտրոնացած նայում են ուսուցչի բաղաձայնին: Յերգում են դամայա դո — բո — մի — Փա — սոլ — լյա—սի—դո, դո—սի—լյա — սոլ — Փա, մի— ըն—դո: Ապա յերգում են նույն դամայան քառորդ տեղադրությամբ: Այնուհետև ուսուցիչը կանգ է առնում միայն դո—ի վրա, դասարանը յերգում է դո կես տեղադրությամբ, սուրա դո քառորդ տեղադրությամբ: Ուսուցչի տված բաղաձայնով նույնը ընդհակառակը, նախ քառորդ և ապա կես:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Յերեխանե՛ր, ամփոփենք մեր ասածը.

— Ի՞նչ յերգեցինք.

— Դո նոտան:

— Վորտե՞ղ է գտնվում դո նոտան:

— Ոժանդակ գծի վրա:

Գրատախտակի վրա մի քանի հոգի գրում են դո նոտան կես տեղադրությամբ և քառորդ տեղադրությամբ:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Այժմս յերգենք մեր սովորած յերգերից մեկը: Դարձյալ յերգում են մաժոր տոնայնութեամբ սովորած յերգերից մի յերգ: Դասը վերջանում է յերգով:

ՅԵՐԲՈՐԴ ԴԱՍ

ԴԱՍԻ ԹԵՄԱՆ— Դո, ըն նոտաներ:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՅԻՆ

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Նստեք ուղիղ: Անցյալ դասին ի՞նչ նոտա սովորեցինք յերգել:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Դո նոտան:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Վորտե՞ղ է գտնվում դո նոտան:

ԱՇԱԿԵՐՏ— Դո նոտան գտնվում է ոժանդակ գծի վրա:

ՈՒՍՈՒՅԻՉ— Վորտե՞ղից գիտեք,

վոր ոժանդակ դժի վրա գտնվող նոտան դո ե :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Սուլի բանալիի միջոցով :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Վորտե՞ղ է գտնվում սուլի բանալին :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Սուլի բանալին գտնվում է նոտային տողի սկզբին :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Վոր ձայներն են կոչվում յերաշտական :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերաժտական կոչվում են այն ձայները, վորոնք ունեն վորոշ բարձրություն և վորոշ տեղում թյուն :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ինչպե՞ս ենք վորոշում ձայնի բարձրությունը և ինչպե՞ս ձայնի տեղում թյունը :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ձայնի բարձրությունը վորոշում ենք նոտային տողով, իսկ տեղում թյունը նոտաների դասական ձևով :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ ձև ունի կես տեղում թյան նոտան :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Կեսը՝ ողակաձև, դիժ չլցրած :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ ձև ունի քառորդ տեղում թյան նոտան :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ողակաձև՝ դիժ լցրած :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, հիմա յերգենք դամձա կես տեղում թյամբ, բարձրանալով և իջնելով, յուրաքանչյուր կեսին տանք յերկու բաղխում : Ուսուցիչը տալիս է տոնը, հրավիրում է աշակերտներին ուշադրությունը գեպի իր բաղխումը և դասարանը յերգում է դամձա կես տեղում թյամբ : Այնուհետև նույնը քառորդ տեղում թյամբ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Գամձա յերգելիս դո-ից հետո ինչ նոտայի անուն ենք տալիս. պատասխան՝ ըն : Վո՞ր նոտան է բարձր. դո-ն, թե ըն-ն—պատասխանը՝ ըն-ն—դո-ից բարձր է :

Յեթե գրելու լինենք դո նոտան, վորտե՞ղ պետք է գրենք— դո-ից բարձր, թե ցածր. պատասխան՝ դո-ից բարձր :

Գոհարիկ, յեկ գրատախտակի մոտ և գրիր դո նոտան, իսկ նրանից հետո ըն, բայց մինչև գրելը ասա ինձ, նոտաները վորտե՞ղ են գրվում :

ԳՈՀԱՐԻԿ— Նոտային տողի վրա :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Նոտային տողը քանի՞ գծերից է բաղկացած :

ԳՈՀԱՐԻԿ— Հինգ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ գծեր նոտային տող և գրիր դո և ըն նոտաներու կես տեղում թյամբ : Ուսուցիչը ողնում է Գոհարիկին գրելու նոտային տողը :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Կեսը ի՞նչ ձև ունի :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ողակաձև՝ դիժ չլցրած :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Քատո՞րը :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Ողակաձև դիժ լցրած :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Գոհարիկ, շարունակիր :

Գոհարիկը շատ խնամքով սկսելով ներքեվից գծում է գրատախտակի վրա նոտային տող :

Գրում է սկզբին սուլի բանալին և դո, ոժանդակ դժի վրա, նույնքան ցածր, վորքան դժված են նոտային տողերը, այս գրում է ըն նոտան : Թե նոտային տողը, թե բանալին և թե նոտաները աշակերտները պետք է գրեն լայն, ընդարձակ և վորոշ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, Գոհարիկը ի՞նչ նոտաներ գրեց :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Դո, ըն նոտաները :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Ի՞նչ տեղում թյամբ են գրված դո, ըն նոտաները :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Կես տեղում թյամբ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Գոհարիկ, այժմ գրիր քառորդ տեղում թյամբ : Մի դիժ քաշելուց հետո, վորին ուսուցիչը ասում է բաժանման դիժ, Գոհարիկը գրում է դո, ըն նոտաները քառորդ տեղում թյամբ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ, յերգենք դո, ըն նոտաները : Յես կտամ ձեզ դո-ի ձայնը, միասին կյերգենք դամձա, բայց վոչ սովորականի նման, այլ կյերգենք դո, ըն ձայները և ըն-ի վրա կանգ կառնենք. չմոտանաք,

յերգում ենք դո, ըն և չենք շարունակում, կանգ ենք առնում և լսում ենք ըն-ի ձայնը : Ուսուցիչը կամերտոնով վորոշում է դո-ի ձայնը, նախապատրաստում է բաղխումին և բոլորը անպայման մեղձ, առանց ձեռքի յերգում են դո, ըն ձայները, իսկ այնուհետև դո, ըն, դո :

Քնարիկ, յերգիր դո, ըն դո : Քնարիկը յերգում է) : Իսկ այժմ յերգիր հսկառակ ձևով ըն, դո ըն :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Յերգում է :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխա՞յր, նայեցեք գրատախտակին : Գոհարիկը ինչ նոտաներ է գրել և ի՞նչ տեղում թյամբ :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Դո, ըն կես տեղում թյամբ : (Ուսուցիչի տված բաղխումով դասարանը յերգում է դո, ըն կես տեղում թյամբ և դո, ըն քառորդ տեղում թյամբ) :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Այժմ նայեցեք գրատախտակին : Գրում է մի փոքրիկ վարժություն : Ուսուցիչը Գոհարիկի դրած վարժությունից հետո քաշում է բաժանման դիժ և գրում է դո, ըն, դո, ըն, դո, նորից բաժանման գծից հետո գրում է յերկրորդ վարժությունը դո, ըն ըն, դո, քառորդ տեղում թյամբ, վերջին դո-ն կես տեղում թյամբ և ըն թյամբ յերգում են տված վարժությունները :

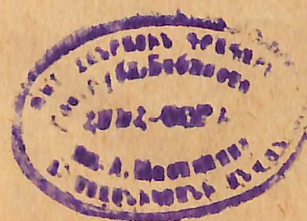
Այսպիսով նոտաներ սովորեցինք գրել և յերգել :

ԱՇԱԿԵՐՏ— Դո, ըն նոտաները : **ՈՒՍՈՒՅԻԶ**— Ի՞նչ տեղում թյամբ : **ԱՇԱԿԵՐՏ**— Կես և քառորդ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Յերեխաներ, մյուս դասին դո, ըն նոտաներով կսովորենք մի փոքրիկ յերգ : Հետևելու կրեք ձեր նոտային տետրեր կամ նոտային թերթիկներ, յեթե չունեք առանց տողանի մի տետրակի առջին յերեսի վրա ինքներդ մատիտով կգծեք չորս նոտային տող, վորը պետք է լինի լայն, գծերը ուղիղ, հավասար ու ղեղեցիկ :

ՈՒՍՈՒՅԻԶ— Վերջին անգամ յերգենք դամձա. ուսուցիչը տալիս է տոնը, յերեխաները յերգում են դամձա ուսուցչի տված բաղխումով կես և քառորդ տեղում թյամբ բարձրանալով և իջնելով :

Հետագա դասերը դո, ըն, մի, Փա, սուլ, լյա և վերջում սի և սկտավ դո համապատասխան ընթացքով ըստ դասադրելի («Յերաժտական ալբերենարան» Ռոմանոս Մելիքյանի և Ադատ Մանուկյանի, «Դասադիրք նոտագրության» Միքայել Միքոյանի) շարունակում է դասատուն նոտագրության ուսուցումը կոնկրետ և կենդանի վարժություններով ու յերգելով : ամեն մի դասին զուգահեռություն անելով անցած դադախարները մասին :

48. 415

ԳԻՆԸ 80 ԿՈՊ.

ԼՐԱ